

Sociaal contract onder druk?

Onderzoek naar de opvattingen van jongeren over de AOW en de betrokkenheid van jongeren bij ouderen

**Master Scriptie Sociologie
Erasmus Universiteit Rotterdam
Faculteit Sociale Wetenschappen
Utrecht, Mei 2008**

**Auteur: Marieke Mulder
Studentnummer: 291509
Begeleidster: Judith Raven
Medebeoordelaar: Peter Achterberg**

VOORWOORD

Deze scriptie vormt het eindresultaat van de Master “Arbeid, organisatie en management” van de studie sociologie. Na mijn HBO opleiding Personeel & Arbeid in 2003 te hebben afgerond en een tijd in het buitenland te hebben vertoefd, had ik behoefte mij verder te ontwikkelen op maatschappelijk en wetenschappelijk gebied. Zo ben ik, net als vele studenten met mijn achtergrond, bij de schakelopleiding sociologie in Rotterdam terecht gekomen. De twee jaar waarin in ik de premaster en mastervakken heb doorlopen waren intensieve en leerzame jaren. Mijn perspectief op sociologische vraagstukken is verbreed en er is een wereld voor mij opengestaan bij het analyseren van theoretische perspectieven. Naast kennis uit de praktijk, beschik ik ook over theoretische en beleidsmatige inzichten, welke ik heb ingezet voor mijn scriptie. Dit was echter geen gemakkelijke klus en heeft net zoveel tijd in beslag genomen als de jaren waarin ik sociologische vakken heb gevolgd. De uitvoering van dit onderzoek was een proces waarin ik regelmatig momenten heb gehad, waarin ik vastliep in mijn eigen denkpatroon en de voorkeur gaf om aan de slag te gaan met praktischere zaken vanuit mijn vorige studie. Aan de andere kant gaven deze momenten mij ook weer energie om verder te gaan en weer met een frisse blik tegen zaken aan te kijken en daadwerkelijk weer op een leeg blad te beginnen. De periode van onderzoek en het (her)schrijven van mijn scriptie heb ik dankzij verschillende mensen goed afgerond. Hiervoor wil ik hen graag bedanken.

Marieke Mulder
Utrecht, Mei 2008

SAMENVATTING

De AOW is een ouderdomsregeling vanuit de overheid die ruim vijftig jaar bestaat en gebaseerd is op een sociaal contract tussen jonge en oude generaties. In dit onderzoek is beschreven dat de houdbaarheid van de AOW door vergrijzing en individualisering onder druk staat. Door de vergrijzing neemt het aantal ouderen toe en het aantal jongeren af, waardoor het belang van solidariteit tussen deze generaties de komende jaren toeneemt. Jongeren zijn op het hoogtepunt van de vergrijzing eerder aangewezen op de kosten dan de baten van de AOW (Kuiper & Visser, 2005). Waar het probleem van de betaalbaarheid van de AOW wordt aangestipt, rijst tevens de vraag of de AOW aansluit bij de opvattingen van jongeren in een moderne samenleving. In dit onderzoek is dan ook onderzocht of jongeren andere opvattingen over de AOW hebben dan de rest van de bevolking en of betrokkenheid hierbij een rol speelt.

Door middel van kwantitatief onderzoek blijkt dat jongeren duidelijk minder belang en relevantie aan de AOW hechten en andere opvattingen over AOW gerechtigden hebben dan de rest van de Nederlandse bevolking. Uit het theoretisch kader blijkt dat individualisering leidt tot een verschuiving van solidariteit, waarbij de betrokkenheid afneemt. Betrokkenheid van jongeren is cruciaal voor het instandhouden van de AOW. Doordat jongeren het sterkst processen van individualisering ondergaan, wordt verondersteld dat zij weinig betrokken bij ouderen zijn. Uit kwalitatief onderzoek blijkt dat jonge respondenten zich ondanks hun redelijke inlevingsvermogen in ouderen, weinig verantwoordelijk voelen voor anonieme ouderen en hier ook niet naar handelen, dus zich over het algemeen weinig betrokken bij ouderen voelen.

Doordat jongeren zich minder betrokken bij ouderen voelen of andere opvattingen over de AOW hebben dan de rest van de bevolking, zullen zij mogelijk de AOW niet meer steunen. Zij kunnen bijvoorbeeld stemmen op politieke partijen die staan voor minder overheidsbemoeienis en streven naar eigen verantwoordelijkheid van individuen in de samenleving. Ik verwacht echter niet dat dit gebeurt, omdat uit het onderzoek tevens blijkt dat jongeren moeilijk hun mening kunnen vormen over de AOW en de AOW gerechtigden. Jongeren geven aan met het ouder worden hun opvattingen mogelijk aan te passen. Het blijkt lastig om eenmalig empirisch vast te stellen of het bij de opvattingen van jongeren om leeftijd, of generatie effecten gaat.

INHOUDSOPGAVE	PAGINA
Inleiding	7
Leeswijzer	9
1. De Nederlandse verzorgingsstaat	
1.1 Verzorgingsstaat	10
1.2 Geschiedenis van de Nederlandse verzorgingsstaat	11
1.3 Afsluitend	14
2. Het Nederlandse pensioenstelsel en de AOW	
2.1 Het Nederlandse pensioenstelsel	15
2.2 Het Nederlandse pensioenstelsel in Europees perspectief.	17
2.3 Afsluitend	18
3. Demografische ontwikkeling	
3.1 Vergrijzing	19
3.2 De gevolgen van de vergrijzing voor de AOW	20
3.3 Afsluitend	22
4. Individualiseringsprocessen	
4.1 Ontstaan van individualiseringsprocessen	23
4.2 De invloed van individualiseringsprocessen op de samenleving	24
4.2.1 Waardeoriëntaties	24
4.2.2 Onderwijs	25
4.2.3 Familie	26
4.2.4 Religie	27
4.2.5 Arbeid, levensloop en pensioen	27
4.3 Afsluitend	29

5.	Solidariteit	
5.1	Vormen van solidariteit	30
5.2	Onderzoek naar solidariteit en de verzorgingsstaat	33
5.2.1	Empirisch onderzoek	33
5.2.2	Onderzoek naar jongeren en de verzorgingsstaat	34
5.2.3	Theoretische beschouwingen	35
5.3	Afsluitend	37
6.	Methodologie	
6.1	Methoden van onderzoek	39
6.1A	Kwantitatieve verantwoording	40
6.1B	Kwalitatieve verantwoording	41
6.2	Operationalisering	42
6.2A	Kwantitatieve analyse	42
6.2B	Kwalitatieve analyse	43
6.3	Afsluitend	47
7.	Resultaten	
7.1	Resultaten kwantitatief onderzoek	48
7.2	Resultaten kwalitatief onderzoek	51
7.3	Afsluitend	66
8.	Conclusie & discussie	67
9.	Aanbevelingen	70
10.	Literatuurlijst	72
	Verklarende woordenlijst	77
	Bijlagen	
1.	Topiclijst	81
2.	Vragenlijst	82
3.	Reflectie diepte interviews	83

INLEIDING

Nederland is al ruim een eeuw een verzorgingsstaat. Het voortbestaan van deze verzorgingsstaat komt de laatste jaren steeds meer onder druk te staan en is een constante bron van discussie. Er wordt niet meer voor burgers gezorgd van wieg tot graf, men krijgt steeds meer eigen verantwoordelijkheid, er vinden bezuinigingen plaats bij regelingen als de WAO, WW en het prepensioen en ziekenfonds zijn afgeschaft. De staatsschuld stijgt en door de vergrijzing worden er meer sociale uitgaven bij ouderdomsregelingen verwacht. In deze discussie wordt gesteld dat onze verzorgingsstaat zich in een crisis of op een keerpunt bevindt en niet aansluit bij de moderne samenleving. Processen als vergrijzing, ontgroening en individualisering spelen hierbij een belangrijke rol.

Vergrijzing zorgt voor een sterke toename van de kosten van de verzorgingsstaat, terwijl de ontgroening het aantal premiebetalers in verhouding kleiner maakt. Individualisering is een maatschappelijke ontwikkeling waarbij tradities minder belangrijk worden en individuele keuzes centraal staan. Door het individualiseringsproces lopen de wensen van de bevolking uiteen. Tevens kunnen inzichten over de noodzaak van verzekeringen en voorzieningen veranderen. Hierdoor kan de steun voor het collectief delen van risico's afnemen. Deze prognoses hangen volgens diverse wetenschappers negatief samen met de toekomstverwachtingen van de verzorgingsstaat en in het bijzonder ouderdomsregelingen (De Beer, 2005; CPB, 2006).

Mijn interesse gaat uit naar een ouderdomsregeling die al 50 jaar bestaat; de AOW. De AOW is gebaseerd op een sociaal contract tussen jong en oud, waarbij de jonge, werkende generatie een verplichte, collectieve premie voor de pensioensgerechtigde generatie betaalt. Doordat het aantal pensioensgerechtigden (ouderen) toeneemt en het aantal premiebetalers (jongeren) afneemt, liggen de oplopende financiële lasten van de AOW bij de jonge beroepsbevolking. Indien de verhouding tussen kosten en baten bij deze generaties verschilt, ontstaat er mogelijk een sociaal probleem waarbij de solidariteit tussen beide generaties ernstig op de proef wordt gesteld (Platteau, 2006).

De groep die op het hoogtepunt van de vergrijzing de financiële lasten van de AOW moet dragen, wordt gevormd door de jonge generatie van nu, waartoe ik zelf ook behoort. Ik heb zelf een goed gevormde mening over mijn aandeel in de bijdrage aan financiële lasten voor de pensioensgerechtigde generatie. Maar ik ben me er terdege van bewust dat iedere jonge premiebetaler hier zijn eigen opvattingen over heeft. Deze mogelijke diversiteit in opvattingen heeft sterk mijn aandacht getrokken voor ik een start maakte met dit onderzoek. Mede door deze reden staan jongeren in deze scriptie centraal. Van jongeren wordt namelijk verlangd dat zij solidair zijn met ouderen en de AOW steunen. In deze scriptie wordt onderzocht of jongeren andere opvattingen hebben over de AOW dan de rest van de bevolking en wat voor een rol de betrokkenheid van jongeren bij ouderen hierbij speelt.

Regelmatig wordt mijn aandacht getrokken door krantenkoppen die de discussie over solidariteit tussen generaties weergeven, zoals “jongeren zullen voor ouderen moeten zorgen”, “solidariteit onder druk”, “het gevecht der generaties” of “jong en oud kibbelen over betalen AOW”. De vraag is of jongeren zich moreel verplicht, bereid en in staat voelen om aan de AOW bij te dragen. Jongeren zijn een doelgroep waar veel onderzoek naar wordt gedaan, maar op het gebied van hun opvattingen over de AOW en hun betrokkenheid bij ouderen is naar mijn idee nog weinig onderzoek verricht. Hebben jongeren andere opvattingen dan de rest van de bevolking over AOW of de gepensioneerden die hier gebruik van maken? En speelt de betrokkenheid van jongeren bij ouderen hier een rol bij? De bovenstaande afwegingen en vragen leiden tot de centrale vraagstelling van dit onderzoek:

Hebben jongeren andere opvattingen over de AOW dan de rest van de bevolking en speelt betrokkenheid hier een rol bij?

LEESWIJZER

In hoofdstuk één is de verzorgingsstaat en de ontstaansgeschiedenis hiervan beschreven om weer te geven in welk stelsel de AOW is vormgegeven. In hoofdstuk twee komt het Nederlandse pensioenstelsel aan bod, om de positie van de AOW en het omslagprincipe te verduidelijken. Ook worden Europese pensioenregelingen vergeleken om de verschillen in pensioenstelsels te verduidelijken. Bij elk hoofdstuk volgt een afsluiting die voortborduurde op het volgende hoofdstuk.

In hoofdstuk drie worden de oorzaken en de gevolgen van vergrijzing en ontgroening beschreven. Hierdoor worden de veranderingen in het leeftijdsprofiel van de bevolking en de positie van jongeren ten aanzien van de AOW verduidelijkt. In hoofdstuk vier is beschreven dat individualisering invloed heeft op regelingen vanuit de verzorgingsstaat en wordt de definitie en het ontstaan van dit individualiseringsproces besproken. Tevens wordt de invloed van individualisering op bepaalde facetten van de samenleving geschetst, waaruit duidelijk wordt dat de betrokkenheid van het individu ten opzichte van de samenleving en de verzorgingsstaat is veranderd.

In hoofdstuk vijf zijn wetenschappelijke discussies over de samenhang tussen individualisering en solidariteit beschreven. Er worden verschillende vormen van solidariteit besproken en er wordt toegelicht wat voor solidariteitsvorm behoort bij AOW. Empirisch onderzoek en theoretische beschouwingen over solidariteit en de verzorgingsstaat worden aangehaald waarbij de relevantie van deze scriptie naar voren komt en wordt afgesloten met het doel van mijn onderzoek.

Een methodische verantwoording volgt in hoofdstuk zes, waarbij door middel van kwantitatieve en kwalitatieve methoden de vraagstelling is onderzocht. In de operationalisering zijn alle relevante begrippen voor het onderzoek verhelderd en is de dataverzameling en -analyse toegelicht. De resultaten van het onderzoek zijn in hoofdstuk zeven geanalyseerd en besproken. Ten slotte zal in hoofdstuk acht de conclusie en het antwoord op de vraagstelling en de hypothesen worden gegeven en volgen er in hoofdstuk negen enkele aanbevelingen voor vervolgonderzoek.

1. DE NEDERLANDSE VERZORGINGSSTAAT

In dit hoofdstuk volgt een beschrijving van de Nederlandse verzorgingsstaat om een beeld te krijgen hoe de AOW en de verzorgingsstaat met elkaar samenhangen en in welk stelsel de AOW is vormgegeven. Het ontstaan van de verzorgingsstaat wordt geschetst en het aspect risicodeling wordt toegelicht, wat bij sociale voorzieningen en verzekeringen al voor de negentiende eeuw een belangrijke plaats inneemt.

1.1 Verzorgingsstaat

Veel auteurs hebben een definitie geformuleerd over het begrip “verzorgingsstaat”. Een veel gebruikte definitie komt van de socioloog Thoenes, die de verzorgingsstaat ziet als een maatschappijvorm met een democratisch systeem vanuit de overheid voor het collectieve welzijn van de bevolking (Thoenes, 1962, in Trommel et al, 1999). Door dit democratische systeem wordt de maatschappelijke en individuele behoefte aan zekerheid in evenwicht gesteld, om een zo hoog mogelijk beschermingsniveau te bieden aan de Nederlandse bevolking. Deze vorm van bescherming, waarbij de bevolking collectief risico’s deelt, is een belangrijk kenmerk van de verzorgingsstaat en heet risicodeling. Volgens vele wetenschappers vormt risicodeling het bestaansrecht van de verzorgingsstaat (Van Oorschot, 1997; Schuyt, 1998; WRR¹, 2006).

Van der Veen stelt dat de verzorgingsstaat “aan de ene kant bescherming biedt en ondersteunt, maar tegelijkertijd normatief, dwingend en controlerend is” (Van der Veen, 2005:18). Hieruit wordt duidelijk dat de Nederlandse bevolking ook verplichtingen heeft. Het collectieve aspect geeft aan dat de totale bevolking onder dit systeem valt. Indien een deel van de bevolking de verzorgingsstaat niet meer steunt bij risicodeling, wordt het collectief achter de verzorgingsstaat kleiner en is de bevolking minder verzekerd voor uiteenlopende risico’s.

¹ Het WRR-rapport is voorbereid door een projectgroep, bestaande uit; Lieshout, van, P., Engelen, E., Hazeu, C., Hemerijck, A., Kremer, M., Kroon, C., Slegers, P., Vries, de, G., Asbeek Brusse, W., Brink, van den, T., Broeders, D. Indien er in het vervolg naar dit rapport wordt gerefereerd wordt er volstaan met WRR.

1.2 Geschiedenis van de Nederlandse verzorgingsstaat

Het collectief delen van risico's vindt plaats vanaf het begin van de 19e eeuw binnen bepaalde beroepsgroepen, in de vorm van hulp bij ziekte, invaliditeit en overlijden (Van Vorselen, 1993). In Nederland organiseren beroepsgroepen zich in een zogenaamde "arbeidsonderlinge", zoals beroepsgebonden fondsen of werkliedenverenigingen. Zo wordt een sociaal systeem van verzekeringen tegen (financiële) risico's van arbeid gevormd. Ook hier is risicodeling het voornaamste kenmerk en wordt er gezorgd voor bijstand in tijd van nood, zoals ziekte of arbeidongeschiktheid. De verantwoordelijkheid voor bijvoorbeeld ongevallen op het werk, verschuift naar de collectiviteit (Schnabel, 1999). De overheid participeert nog niet in deze eerste vormen van sociale zekerheid voor arbeiders (Willems, 2000).

Waar de sociale verzekering van nu -zoals de AOW- een verplichte deelname kent en geldt voor alle inwoners van Nederland, is deze arbeidsonderlinge in beginsel niet toegespitst op de gehele bevolking, maar slechts op verzekerden uit dezelfde beroepsgroepen. Dit kent een aantal nadelen, omdat verzekerden een homogene groep vormen. Dit zorgt voor dezelfde risico's als overeenkomstige beroepsziekten of baanverlies op hetzelfde moment. Door de toename van het aantal beroepsgroepen met verschillende functies, neemt het aantal risico's toe en wordt het moeilijker om uiteenlopende risico's binnen de beroepsgroepen te dekken.

Als gevolg van deze steeds breder wordende arbeidsmarkt neemt de overheid het initiatief om eventuele risico's voor de *gehele* beroepsbevolking te dekken. Dit komt tot uiting in sociale verzekeringen en wetgeving (Van Vorselen, 1993). De in 1901 ingestelde ongevallenwet bevatte een indirecte ouderdomsvoorziening en was daardoor de voorganger van de AOW (VSB, 2006). De heterogeniteit onder verzekerden zorgt voor uiteenlopende risico's, die worden gedeeld door andere deelnemers van de verzekering. Van Oorschoot (geciteerd in Van Vorselen, 1993) geeft aan dat in dit geval kan worden gesproken van risicosolidariteit. Er wordt immers geen verschil gemaakt tussen verschillende risicogroepen.

Ten tijde van de industrialisatie, worden arbeiders uit steden in Nederland geconfronteerd met risico's als slechte arbeid- en woonomstandigheden, lage lonen, lange arbeidstijden, vrouwen- en kinderarbeid. Deze risico's zijn steeds vaker onderwerp van politieke en maatschappelijke discussie, liggen steeds meer buiten het werkveld en beslaan ook problemen op het gebied van sociale omstandigheden en huisvesting. De risico's kunnen niet langer alléén gedekt worden door traditionele vormen van ondersteuning en geeft de onderlinge afhankelijkheid van burgers ten opzichte van elkaar en de overheid weer.

De bevolking heeft vanaf dat moment niet alleen behoefte aan bescherming op het gebied van arbeid, maar ook aan zorg voor bestaanszekerheid (Wildeboer & Schut et al, 2000). De behoefte voor het overheidsingrijpen stijgt om te voorkomen dat een crisis als tijdens de Tweede Wereldoorlog, door ontoereikende voorzieningen, een groot deel van de bevolking treft. De staat neemt de verantwoordelijkheid op zich (Willems, 2000) en het ministerie stelt de Commissie Van Rhijn aan, om de verantwoordelijkheid van de overheid bij de sociale zekerheid te bepalen. De commissie benadrukt de relatie tussen overheid en burger, waar de overheid aansprakelijk is voor de bevolking bij gevolgen van maatschappelijke verdeling van arbeid (Van Vorselen, 1993). De overheid neemt deze adviezen over en ontwikkelt wetgeving op het gebied van arbeidsomstandigheden, zorg en bescherming tegen sociale risico's, zoals werkloosheid. Zo ontstaan de eerste kaders van de huidige verzorgingsstaat .

De Commissie Van Rhijn heeft zich bij het advies over de uitvoering van de sociale zekerheid laten inspireren door de ideeën van Bismarck en Beveridge. Bismarck legt nadruk op professionele risico's tijdens het werk en pleit voor een stelsel wat hoofdzakelijk bestaat uit werknemersverzekeringen, die de stabiliteit van het beroepsinkomen waarborgen. Beveridge legt nadruk op sociale risico's en pleit voor een stelsel van sociale voorzieningen en volksverzekeringen (van Hoof & van Ruyseveldt, 2001). Hiermee worden arbeidsrisico's voorkomen en wordt de bestaansmogelijkheid van iedere Nederlandse burger gegarandeerd. De combinatie van het dekken van sociale én professionele risico's, vormt nog steeds een belangrijk deel van de huidige Nederlandse verzorgingsstaat. Hierbij speelt het solidariteitsbeginsel een grote rol, aangezien de lasten van het stelsel naar draagkracht worden verspreid, in plaats van naar risico's (CPB, 2000)

In de jaren zeventig wordt het bereik en de omvang van de Nederlandse verzorgingsstaat groter, door het toenemende aantal voorzieningen en verzekeringen. De oliecrisis resulteert in economische achteruitgang en bezuiniging en herstructurering van de verzorgingsstaat (Kuiper & Visser, 2005). Het financieringstekort is teruggedrongen door het mes in de collectieve uitgaven te zetten en de belastingen op te schroeven, wat resulteert in een minimalisering en versobering van de verzorgingsstaat.

Waar de verzorgingsstaat in de jaren zeventig betaalbaarheids problemen heeft, verschuift de aandacht in de jaren tachtig naar de beheersbaarheid. Er wordt toenemend beroep gedaan op regelingen, die gepaard gaan met een hoge mate van inactiviteit en oneigenlijk gebruik (Van der Veen, 1999). Naast het verlagen van uitkeringen moet onrechtmatig gebruik hiervan tevens worden verhinderd (WRR, 2006). Ook het verlaten van bepaalde regelingen (zoals de Werkeloosheid Wet) moet worden gestimuleerd.

Door alle ontwikkelingen heeft de verzorgingsstaat veel veranderingen doorgemaakt, waarbij er sprake is van een terugtrekkende overheid. Het doel van verzorgingsstaat blijft het beschermen van de Nederlandse bevolking tegen risico's door middel van herverdeling tussen inkomensgroepen en generaties (Caminada & Goudswaard, 2003). Door de jaren heen heeft de verzorgingsstaat een activerende functie, waarbij de nadruk ligt op eigen verantwoordelijkheid en financiële prikkels (Van der Veen, et al. 1999). De regelingen vanuit de verzorgingsstaat worden selectiever, waarbij strenger gecontroleerd en gestraft wordt op onrechtmatig gebruik². Dit betekent dat er meer voorwaarden aan de toegang, de duur en de hoogte van uitkeringen wordt gesteld (Komter et al, 1999). Van der Veen (2005) omschrijft dit als een beweging in de richting van een waarborgstaat. Hierbij is sprake van een flexibele arbeidsmarkt, waarbij de overheid een afweging maakt over wat tot hun rekening behoort en wat tot het domein van de samenleving zelf behoort (Kuiper & Visser, 2005).

² Ondanks dat de regelingen in de Nederlands verzorgingsstaat selectiever worden kent Nederland in vergelijking met Europese verzorgingsstaten een hoog niveau van collectieve, universele regelingen. Bij dit hoge niveau van sociale bescherming, gelden er sociale rechten en garantie van sociale zekerheid voor alle beroepsgroepen, die worden gefinancierd uit premies van werknemers (Esping-Andersen 1999, in SCP&CBP,2003).

1.3 Afsluitend

De Nederlandse verzorgingsstaat is ontstaan door het collectief delen van risico's en heeft zich sinds de Commissie Van Rhijn steeds meer uitgebreid met sociale voorzieningen en verzekeringen. Doordat burgers de verzorgingsstaat steunen en financieren, worden er gezamenlijk risico's gedeeld en zijn er voorzieningen en verzekeringen die bijvoorbeeld inkomensverlies bij ouderdom voorkomen. De AOW is vormgegeven in een verzorgingsstaat die zowel sociaal-democratische als corporatistische kenmerken heeft. Zo biedt de AOW voor de gehele Nederlandse bevolking een basisuitkering en wordt deze regeling door alle Nederlandse werknemers uit premies gefinancierd.

De Nederlandse burgers vormen het collectief achter deze regelingen vanuit de verzorgingsstaat. Hun steun is cruciaal en zorgt ervoor dat de voorzieningen en verzekeringen vanuit de verzorgingsstaat kunnen voortbestaan. Indien deze collectieve steun afneemt of er een té groot beroep op deze regelingen wordt gedaan, kan dit leiden tot hoge verzorgingsstaatkosten, belastingdruk en problemen rondom de betaalbaarheid en beheersbaarheid van de verzorgingsstaat. De overheid heeft ten aanzien van deze mogelijke problemen op sociaal-economisch terrein een groot aantal maatregelen aangekondigd, zoals loonmatiging, afbouw van prepensioen en versoering van uitkeringen en subsidieregelingen. De druk op de sociale voorzieningen en verzekeringen voor de oudere bevolking en in het bijzonder de AOW zijn op dit moment onderwerp van deze discussie en daarom wordt in het volgende hoofdstuk het Nederlandse pensioenstelsel en de AOW beschreven.

2. HET NEDERLANDS PENSIOENSTELSEL EN DE AOW

Alvorens de problemen bij de AOW worden besproken, wordt in dit hoofdstuk een overzicht gegeven van het Nederlandse pensioenstelsel en de positie van de AOW. Het Nederlandse pensioenstelsel wordt in Europees perspectief geplaatst, om te verduidelijken hoe Nederland zich positioneert ten opzichte van Europese landen op het gebied van pensioensregelingen.

Volgens Bonoli (2000) is er aan het einde van de jaren zeventig in bijna heel West-Europa voor elke inwoner een goede pensioensdekking. Hierbij stelt hij dat er in Europa twee soorten pensioensystemen zijn, namelijk het sociaalverzekeringssysteem en het zuilensysteem. Bij het sociaalverzekeringssysteem verzorgt de staat één publiek pensioen voor het merendeel van de oudedagsvoorziening van de totale bevolking. Bij het zuilensysteem is de staat verantwoordelijk voor het bieden van een basisinkomen en wordt aanvullende dekking verzorgt door beroeps- of private arrangementen. Nederland kent een dergelijk zuilensysteem, waar de staat verantwoordelijk is voor een collectief basispensioen voor de bevolkingsgroep vanaf vijfenzestig jaar. Zoals uit het eerste hoofdstuk blijkt, is de oudedagsvoorziening in de loop van de jaren toegankelijker geworden en vallen nu alle Nederlandse inwoners onder deze regeling.

2.1 Het Nederlandse pensioenstelsel

Het Nederlandse pensioenstelsel bestaat uit drie zuilen. De AOW is de eerste zuil en staat voor Algemene Ouderdoms Wet. De tweede zuil is het arbeidspensioen en de derde zuil wordt gevormd door vrijwillige inkomsten uit eigen vermogen of individuele regelingen. De eerste zuil van het pensioenstelsel -de AOW- bestaat sinds 1957 met als doel armoede onder ouderen te voorkomen. De AOW kan zowel als een volksverzekering als een sociale voorziening worden bestempeld. Doordat er een “universele toegang op grond van burgerschap” geldt, wordt de totale bevolking als verzekerden opgevat (Vroom & Bannink, 2006:101). Dit sluit aan bij een “volks”-verzekering. Daarnaast is de AOW onafhankelijk van vermogen of andere inkomsten, wat aansluit bij het verzekeringselement (VSB, 2006). Tevens is het doel van de AOW om personen met een leeftijd boven de vijfenzestig jaar een minimuminkomen te garanderen. Dit sluit aan bij het doel van sociale voorzieningen; het voorkomen van armoede.

De betaalbaarheid van de AOW wordt bepaald door het omslagprincipe. Hierbij zijn twee groepen van belang; de premiegerechtigden en de premiebetalers. De groep premiebetalers wordt gevormd door de Nederlandse beroepsbevolking onder de vijftenzestig jaar, die loonbelasting of inkomensbelasting betalen. Zij betalen voor de groep premiegerechtigden; de gepensioneerde bevolking van vijftenzestig jaar en ouder (Kam & Nypels, 1995). Dit “sociaal contract” tussen de premiebetalers en premiegerechtigden komt voort uit de bereidheid van de premiebetalers om financieel in te staan voor de pensioensgerechtigde generatie, waaruit blijkt dat deze generaties dus solidair zijn met elkaar. Doordat de premiebetalers collectief bijdragen aan de AOW, zorgen zij indirect voor risicospreiding, een herverdeling van middelen tussen de bevolkingsgroepen en is er bij deze eerste peiler sprake van een hoge mate van solidariteit. Solidariteit kan in deze situatie dus omschreven worden als steun voor collectieve voorzieningen vanuit de verzorgingsstaat. Hieruit kan worden afgeleid dat premiebetalers onbaatzuchtig de AOW-uitkering voor premiegerechtigden steunen. Aan de andere kant kunnen premiebetalers door dit sociale contract dezelfde verwachtingen hebben van nieuwe generaties, zodat zij met het bereiken van hun vijftenzestigste, ook financieel gesteund worden door de op dat moment werkende generatie.

De tweede zuil van het pensioensysteem is het arbeidspensioen en bestaat uit pensioensrechten die verplicht zijn opgebouwd tijdens het werk (CPB, 2004). Deze zuil wordt door private instituties aangeboden en via een kapitaaldeckingsstelsel gefinancierd. Hierbij betalen werknemers premies aan een pensioenfonds voor de eigen oudedagsvoorziening, om zo hun inkomen te vervangen, indien zij met pensioen gaan. De derde zuil van het Nederlandse pensioensysteem zijn vrijwillige inkomsten uit eigen vermogen of individuele regelingen. Waar de tweede zuil een arbeidsgeboden karakter heeft, is dit bij de derde zuil niet het geval (Plattea, 2006). Door de eerste zuil met de twee overige zuilen van het pensioensstelsel te vergelijken, kan nu ook duidelijker het solidariteitsaspect van de AOW worden uitgelegd. Bij de eerste zuil (AOW) betaalt de werkende generatie voor de oudere generatie en bij de twee overige zuilen spaart de werkende generatie voor hun eigen pensioensrechten.

2.2 Het Nederlandse pensioenstelsel in Europees perspectief.

Na de Tweede Wereldoorlog hebben de meeste westerse landen gekozen voor een systeem, waarbij via een publiekstelsel een basispensioen wordt gegarandeerd en het verdiende loon via een privaatstelsel wordt gecompenseerd (Bonoli,2000). De totale hoogte van het pensioen in Nederland varieert tussen de vijftig en negentig procent van het laatstverdiende loon, wat vergelijkbaar is met Scandinavische verzorgingsstaten. In Nederland is het basispensioen niet afhankelijk van het inkomen, waar veel andere Europese landen een inkomenstoets hebben.

Hoe staat het met de uitgaven aan het pensioenstelsel in Europa? In vergelijking met andere Europese landen kent Nederland volgens de WRR (2006) lage publieke uitgaven. Mediterrane landen geven het meest van hun bruto nationaal product uit aan pensioen. Bonoli (2003) stelt dat pensioenstelsels al sinds 1990 kwetsbaar zijn voor sociale, economische en demografische trends. Vroom & Bannink (2006) stellen dat de houdbaarheid en betaalbaarheid van alle Europese pensioenstelsels sterk gerelateerd zijn aan de kosten van het pensioensysteem en de financiering hiervan. Een belangrijke opkomende bedreiging is de vergrijzende bevolking (Bonoli, 2003). De betaalbaarheid van de AOW, wordt immers bepaald door het aantal premiegerechtigden en het aantal premiebetalers. Door een sterk vergrijzende bevolking wordt deze verhouding scheef getrokken en raken de inkomsten en uitgaven voor het stelsel uit balans. Volgens Taylor-Gooby (2001) hebben hierdoor in de afgelopen jaren hervormingen in de verzorgingsstaat plaatsgevonden op het gebied van pensioenen en zorg. Vroom en Bannink (2006) geven aan dat privatisering van de pensioenstelsels een dominante trend lijkt.

Het vergrijzingproces treedt het snelst op in mediterrane landen, wat een verklaring geeft voor de hoge uitgaven aan het pensioenstel. De WRR (2006) stelt dat in de mediterrane landen het sociale vangnet onder niveau is, er veel inkomensongelijkheid is en pensioenshervormingen moeizaam verlopen. Voor alle Europese landen is het met het oog op de vergrijzing en ontgroening een uitdaging om de verzorgingsfunctie toekomstbestendig te maken. Zo zijn er in Duitsland onlangs maatregelen genomen ten aanzien van de pensioensgerechtigde leeftijd. Deze is, net zoals onder andere in Noorwegen en Denemarken verhoogd naar zevenenzestig jaar.

2.3 Afsluitend

Nederland heeft een zuilensysteem als het gaat om pensioenen, waarbij de overheid via een publiekstelsel verantwoordelijk is voor de AOW-uitkering. De AOW is de eerste zuil en vormt het basispensioen. Bij de AOW geldt het omslagprincipe dat geassocieerd wordt met een sociaal contract. Hierbij is de huidige generatie solidair met de pensioensgerechtigde generatie, door via een premieheffing hun AOW-uitkering te betalen. Via een privaat stelsel wordt de AOW met een arbeidspensioen (tweede zuil) of individuele regelingen (derde zuil) aangevuld. Hierbij geldt een kapitaaldeckingsstelsel, waarbij men spaart voor de eigen oudedagsvoorziening.

In vergelijking met andere landen heeft Nederland lage publieke uitgaven aan het pensioenstelsel en geen inkomenstoets voor het verkrijgen van een basispensioen. Mediterrane landen hebben hoge publieke uitgaven aan het pensioen. De totale hoogte van het pensioen in Nederland ligt tussen de vijftig en negentig procent van het laatstverdiende loon, wat vergelijkbaar is met Scandinavische verzorgingsstaten.

Nu Nederland meer vergrijst, is het een logische gedachte dat ouderen de grootste groep gebruikers worden van alle voorzieningen. Deze groep is pensioensgerechtigd, ontvangt een AOW-uitkering, ondervindt eerder gezondheidsproblemen dan jongeren en maakt hierdoor meer gebruik van thuiszorg, ondersteunende middelen en advies van artsen. In het volgende hoofdstuk wordt het proces van vergrijzing beschreven, waaruit duidelijk wordt, wat de toekomstige verhouding tussen premiebetalers en premiegerechtigden is en wat dit voor invloed heeft op de houdbaarheid van de AOW.

3. DEMOGRAFISCHE ONTWIKKELINGEN

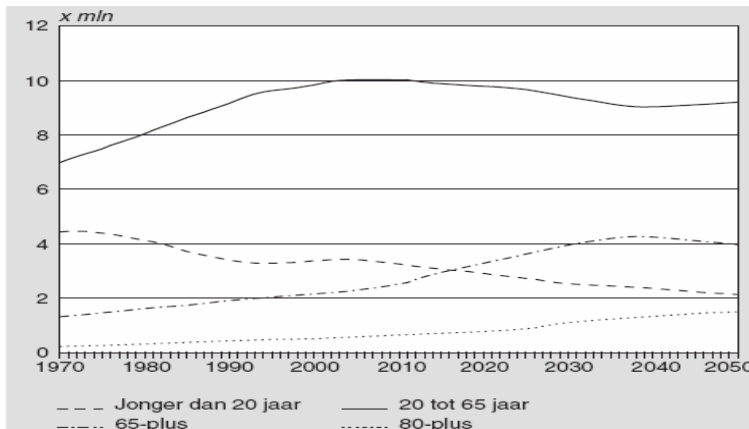
In dit hoofdstuk wordt de invloed van demografische ontwikkelingen op de AOW beschreven. Deze eerste zuil van het pensioenstelsel wordt onderzocht, omdat bij deze zuil het “sociaal contract” tussen de premiebetalers en de premiegerechtigden wordt weergegeven, waarbij niet voor de eigen oude dag wordt gespaard, maar voor de oude dag van de pensioengerechtigden. Door een beschrijving van het vergrijzingproces wordt duidelijk dat door de toenemende oudere bevolking en de afnemende jongere bevolking dit “sociaal contract” onder spanning komt te staan.

3.1 Vergrijzing

Demografische ontwikkelingen bepalen de samenstelling van de Nederlandse bevolking. Denk hierbij bijvoorbeeld aan het aantal immigranten, de samenstelling van huishoudens of de verhouding tussen jonge en oude inwoners in Nederland. Dit laatste is relevant voor de vraagstelling van dit onderzoek. Daarom wordt in dit hoofdstuk de demografische ontwikkeling van het aantal Nederlandse jongeren en ouderen beschreven. Nederland heeft te maken met vergrijzing en ontgroening. Uit sociologische beschouwingen blijkt de verzorgingsstaat door deze demografische ontwikkelingen mogelijk niet langer houdbaar is (De Beer, 2005; Klosse, 1996; Taylor-Gooby, 2001). De term vergrijzing stelt dat de absolute en relatieve omvang van het aantal ouderen toeneemt en ontgroening stelt dat de groei van het aantal jongeren afneemt.

Er zijn verschillende oorzaken voor de vergrijzing, zoals de babyboom en de toegenomen levensverwachting. De babyboom is een geboortegolf die na de Tweede Wereldoorlog plaatsvond. Van de grote groep babyboomers, bereiken volgens Garssen & Van Duijn (2007) de eerste in 2011 de pensioengerechtigde leeftijd. Deze babyboomers hebben in vergelijking met vroeger zelf minder kinderen, onder andere door het toegenomen anticonceptiegebruik. Andere factoren die de daling van het kindertal verklaren zijn “vrouwenemancipatie, de hogere arbeidsdeelname van vrouwen, individualisering (zie hoofdstuk vier) en het uitstel van de geboorte van het eerste kind” (Mulder, 2005:3). De daling van het kinderaantal zorgt voor ontgroening en een groter verschil tussen jonge en oude generaties. Tevens wordt het proces van vergrijzing sterk beïnvloed door de steeds hogere levensverwachting. Aan het begin van de negentiende eeuw is de gemiddelde

levensverwachting voor mannen vijftig jaar, in 2000 is dit vierenzeventig jaar (Goudswaard, 2000). De verzorgingsstaat heeft indirect zelf bijgedragen aan de stijgende levensverwachting, door het stimuleren van medisch onderzoek. Hierdoor zijn er verbeterde methoden en medicijnen ontwikkeld om ziektes en ouderdomsverschijnselen tegen te gaan.

Figuur 1: Bevolkingssamenstelling naar leeftijd (Bron: CBS in Garszen en van Duin, 2007)

In figuur één is (een prognose van) de samenstelling in leeftijdsopbouw van de Nederlandse bevolking te zien over een periode van tachtig jaar. In deze grafiek is af te lezen dat het aantal vijfenzestig plussers, maar ook het aantal tachtig plussers, toeneemt. Het aantal jongeren onder de twintig jaar neemt af. In Nederland wordt het hoogtepunt van de vergrijzing rond 2040 verwacht. Zoals eerder vermeld, gaan de eerste babyboomers rond 2011 met pensioen. Rond dat jaar daalt de groep van 20-65 jarigen. Deze groep wordt over het algemeen als de beroepsbevolking (en dus als de premiebetalers) gezien.

3.2 De gevolgen van vergrijzing voor de AOW

De vergrijzing heeft gevolgen op economisch en maatschappelijk gebied (Caminada & Goudswaard, 2003). Op economisch gebied leidt vergrijzing tot toenemende financiële lasten van de AOW en zorgvoorzieningen (CPB, 2006). Door de vergrijzing en ontgroening verandert het leeftijdsprofiel van de bevolking. Dit heeft gevolgen voor de AOW, omdat het aantal premiegerechtigden (ouderen) toeneemt en het aantal premiebetalers (jongeren) afneemt. De oplopende financiële lasten voor de voorzieningen en verzekeringen van ouderen komen te liggen bij het kleiner wordende aantal

premiebetalers, die op het hoogtepunt van de vergrijzing wordt gevormd door de jongere generatie van nu. De doelgroep van achttien tot vierentwintig jaar staat in dit onderzoek centraal, omdat deze doelgroep tijdens het hoogtepunt van de vergrijzing, de werkende beroepsbevolking vormt. Waar eerder is gesteld dat Nederland in vergelijking met andere Europese landen lage publieke uitgaven aan het pensioenstelsel heeft, benadrukt het SCP (2005) dat de AOW de enige uitkering is die langzaam in gebruik toeneemt.

Op maatschappelijk gebied leidt vergrijzing tot stijging van het aantal zorgvragers en een toename aan eisen voor de zorg- en dienstverlening (WRR, 2006). Platteau (2006) stelt dat dit leidt tot veranderende sociale behoeften van een samenleving. Jongeren kunnen andere behoeften hebben op het gebied van sociale voorzieningen en verzekeringen dan gepensioneerden. Er kunnen ongelijkheden ontstaan in de verdeling van welzijn en sociale zekerheid tussen de verschillende leeftijdscohorten en hierdoor kunnen bepaalde leeftijdsgroepen zich ongelijk behandeld voelen. Zo ontstaat de vraag of de jongere generatie bereid is om de financiële steun, in de vorm van premies voor de AOW, voor hun rekening te nemen. Hierbij is het belangrijk om het “sociale contract” te onderzoeken. Dit “sociaal contract” is een omschrijving van het omslagprincipe van de AOW, waarbij de jonge generatie verantwoordelijk is voor de pensioensgerechtigde generatie. Caminada & Goudswaard (2003) stellen dat, de via omslagpremies gefinancierde AOW, veel gevoeliger is voor demografische veranderingen dan de overige twee zuilen van het pensioen. Bij het omslagprincipe houdt de werkende beroepsbevolking de AOW-uitkering in stand, doordat er bij hun premies worden verrekend voor de pensioensgerechtigde bevolking. Indien de huidige AOW-gerechtigde leeftijd niet verandert of de arbeidsparticipatie onder ouderen niet stijgt, is het aannemelijk dat de jongeren meer premies en belastingen betalen, dan dat zij in de toekomst aan sociale voorzieningen en -verzekeringen ontvangen (CPB, 2006).

Maar hoe interpreteert of ervaart de jonge generatie dit “sociale contract”? Zoals is aangegeven, is de basisgedachte dat de AOW onbaatzuchtig gesteund moet worden, omdat jongere generaties solidair zijn met oudere generaties. De AOW kan echter ook gesteund worden, omdat men verwacht bij het bereiken van de pensioensgerechtigde leeftijd ook gesteund te worden. Deze manieren van steun verschillen van elkaar qua

verwachtingen. Er is een belangenloze manier van steun, zonder verwachting van wederkerigheid (ook wel eenzijdige solidariteit) en een baatzuchtige manier, met een verwachting van wederkerigheid (ook wel tweezijdige solidariteit). Hier wordt in hoofdstuk vijf nader op in gegaan. Indien het duidelijk wordt dat jongeren meer aan premie betalen dan zij in de toekomst aan AOW ontvangen, kunnen jongeren die de AOW steunen met een verwachting van tegenprestatie, mogelijk in opstand komen.

3.3 Afsluitend

Nederland krijgt door de babyboom, toegenomen levensverwachting en ontwikkeling in de gezondheidszorg te maken met processen van vergrijzing en ontgroening. De kosten van de AOW nemen door de vergrijzing sterk toe, terwijl de ontgroening het aantal premiebetalers kleiner maakt (Kam & Nypels, 1995). De overheid heeft tot nu toe lage uitgaven aan het pensioenstelsel, maar meer gebruik van de AOW kan leiden tot een financieringsprobleem. De lasten voor de AOW komen te liggen bij de krimpende beroepsbevolking, die op het hoogtepunt van de vergrijzing wordt gevormd door jongeren van nu. Hierdoor staat het contract tussen jong en oud onder druk en vormen jongeren een belangrijke doelgroep voor het steunen van de AOW.

Naast dat het voor de jonge generatie op het hoogtepunt van de vergrijzing moeilijk wordt om de AOW te steunen, is het van belang om te weten of jongeren de AOW nog willen steunen. Doordat de leeftijdsopbouw van de bevolking verandert, kan dit leiden tot andere sociale behoeften, waardoor er ongelijkheden kunnen ontstaan in de verdeling van voorzieningen en verzekeringen tussen de verschillende leeftijdsgroepen. Het kan voorkomen dat leeftijdsgroepen zich hierdoor ongelijk behandeld voelen. Indien jongeren de AOW steunen op een baatzuchtige manier en meer AOW premie betalen dan zij ontvangen, kan een botsing van belangen ontstaan. In het volgende hoofdstuk wordt er gesproken over veranderingen die betrekking hebben op de samenleving, de betrokkenheid en sociale behoeften. Duidelijk wordt dat het proces van individualisering direct invloed heeft op deze veranderingen en mogelijk antwoord biedt op de vraag of jongeren de AOW nog wel willen steunen.

4. INDIVIDUALISERINGSPROCESSEN

Uit demografische prognoses blijkt dat het aantal ouderen toeneemt en het aantal jongeren afneemt. Dit zorgt voor een demografisch en financieel scheve verhouding tussen jong en oud. Jongeren kunnen mogelijk onvoldoende premie opbrengen voor de steeds grotere groep ouderen. Tot nu toe worden premiebetalers bij hun eigen pensioen ook gesteund, maar er bestaat onzekerheid over de wederkerigheid van de AOW, waarbij mogelijk de kosten en baten tussen generaties verschillen. Belangrijk is daarbij de vraag of jongeren de AOW nog willen steunen. Past de AOW nog in een postmoderne samenleving, gekenmerkt door processen van individualisering? Maken jongeren eerder kostenbaten afwegingen bij het betalen voor de AOW? Spelen factoren als spaargeld of het aantal premiejaren mee bij het steunen van gepensioneerden? Omdat de mate van individualisering voor een belangrijk deel het antwoord op de bovenstaande vragen bepaalt, wordt het begrip 'individualisering' nader toegelicht.

4.1 Het ontstaan van individualiseringsprocessen

Individualisering is een maatschappelijke ontwikkeling of een proces, waarbij tradities verschuiven, individuele keuzes centraal staan en men zelfstandig het leven vormgeeft. Om de abstractie van dit begrip te doorbreken, wordt vaak gesproken over de gevolgen van dit proces, zoals het vervagen van betrokkenheid op het gebied van gezin, arbeid, klasse en religie (Trommel, 1997). Ook kan gedacht worden aan veranderende opvattingen, normen, waarden, gedrag en levenswijze of de toenemende kennis en de hoeveelheid aan keuzes van de bevolking (Felling 2004; Giddens 1990, in Van der Veen, 2005). Individualisering ontstaat tijdens de culturele revolutie en modernisering in de jaren zestig (Praag, 2004), waar de samenleving werd gekenmerkt door toegenomen voorzieningen en verzekeringen, die voor de bevolking vanzelfsprekend werden (Kuiper & Visser, 2005). Hierdoor heeft de verzorgingsstaat zelf bijgedragen aan een sociaalculturele context, waarbij burgers minder afhankelijk zijn van markten, gemeenschappen of netwerken en zelfstandig vorm kunnen geven aan het leven³ (Arts & Muffels, 2001).

³ Volgens de Swaan (1989) staat dit in contrast met het ontstaan van de verzorgingsstaat, die volgens hem in de traditionele samenleving gebaseerd is op onderlinge afhankelijkheid tussen de Nederlandse bevolking.

4.2 De invloed van individualiseringsprocessen op de samenleving

Het proces van individualisering verandert dus de sociaalculturele context, waarbij het collectief op de achtergrond raakt en het individu en zijn keuzes centraal staan. Hierdoor veranderen op allerlei gebieden in de samenleving opvattingen, normen en waarden, ook ten aanzien van de verzorgingsstaat. In deze paragraaf wordt een schets gegeven van de effecten van individualisering op waardeoriëntatie, onderwijs, familie, religie en arbeid, levensloop en pensioen. De nadruk ligt hierbij op jongeren, omdat deze groep het sterkst processen van individualisering ondergaan (Inglehart, 1997 in Van der Veen, 1999) wat van invloed kan zijn op hun opvattingen over de verzorgingsstaat en de AOW.

4.2.1 Waardeoriëntatie

Individualisering wordt als “maatschappelijk proces zichtbaar in de verzelfstandiging van mensen ten opzichte van elkaar” (Schnabel,1999:12). Mensen maken meer zelfstandige keuzes en zijn in beleving en gedrag steeds meer ingesteld op het verzorgen van zichzelf (Kuiper & Visser, 2005). Individualisering leidt tot het vervagen van sociale relaties wat gevolgen heeft voor de betrokkenheid met een groep en leidt tot onvoorspelbaar en minder duurzaam contact (Trommel,1997). Komter et al (1999) stellen dat individualisering gevolgen heeft voor de wederzijdse loyaliteit tussen mensen en individuen minder in staat zijn om solidair te zijn. Dit komt mogelijk doordat relaties in de traditionele samenleving persoonlijk van aard waren, gebaseerd op direct contact en de individualisering zorgt voor indirecte, zakelijke, afstandelijke relaties met rationele, calculerende burgers (Tönnies, 1887 in Hoof & Ruysseveldt, 2001).

Inglehart stelt dat er in de postmoderne samenleving van nu sprake is van een zogenaamd postmaterialistisch waardepatroon, waarbij behoeften als autonomie, keuzevrijheid, inspraak en zelfontplooiing centraal staan (Inglehart, 1997 in Van der Veen, 1999). Hij benadrukt dat (westerse) jongeren het meest postmaterialistisch zijn. Redenen die zijn theorie aannemelijk maken, is dat jongeren van nu opgroeien in een politiek en sociaal-economisch welvarend land, waar voorzieningen en verzekeringen vanuit de overheid vanzelfsprekend zijn. Indien er wordt voortgeborduurd op zijn theorie, kan worden

gesteld dat de huidige generatie Nederlandse jongeren beschikt over een hoger opleidingsniveau dan vorige generaties (CBS, 2001) en hierdoor een onafhankelijker en zelfstandiger bestaan kunnen opbouwen, waarbij zij hun persoonlijke doelen kunnen verwezenlijken. Waar het waardepatroon zorgt voor een behoefte aan keuzevrijheid onder deze groep, geldt dit ook ten aanzien van sociale voorzieningen en verzekeringen van de verzorgingsstaat. De vraag is of jongeren hierdoor ook kritischer tegenover de collectieve AOW regeling komen te staan. Door demografische veranderingen kan er immers een scheve verdeling ontstaan tussen de doelgroepen oud en jong, wat betreft inkomsten uit sociale zekerheid en welzijn. Standaardvoorzieningen zijn mogelijk niet meer passend, waarbij door beperking van keuzevrijheid het sociale voorzieningenpakket niet altijd aansluit bij de preferenties van ieder individu (CPB, 2000⁴). Caminada & Goudswaard (2003) vragen zich dan ook terecht af of de huidige verzorgingsstaat wel is toegesneden op dit veranderende waardepatroon en toenemende variatie in ontwikkelingen en wensen. Volgens hen zijn jongeren mondiger, ontwikkeld en bewust en brengt dit nieuwe verantwoordelijkheden met zich mee voor zowel burger als de staat. Ook Van der Veen (2005) stelt dat de verzorgingsstaat vooral voor jongeren steeds meer een onderwerp is, dat niet in het huidige tijdvak hoort.

4.2.2 Onderwijs

Het onderwijs heeft een belangrijke taak in de opvoeding. Dit is in de loop van de jaren door individualisering veranderd. Jongeren hebben een leerplicht, volgen nieuwe onderwijsmethoden, studeren langer door en betreden hierdoor later de arbeidsmarkt. Individualisering binnen het onderwijs uit zich door het steeds meer zelfstandig verwerven en verwerken van kennis.. Mede hierdoor is er een toenemend aantal hoger opgeleiden, met verschillende opvattingen, die mondiger en kritischer ten opzichte van de verzorgingsstaat kunnen staan (CBS, 2001; Felling, 2004). Jongeren kunnen door veranderende opvattingen anders tegen de verzorgingsstaat aankijken en het niet eens zijn met bepaalde regelingen van de verzorgingsstaat. De in het vorige hoofdstuk beschreven onevenwichtige verhouding tussen het aantal ouderen en jongeren, heeft natuurlijk ook invloed op de sociale behoeftes van beide groepen. De jonge werkende bevolking is

⁴ Onderzoek (CPB,2000) geeft aan dat meer keuzevrijheid niet noodzakelijk leidt tot betere keuzes, door gebrekkige transparantie van de markt voor oudedagsvoorzieningen.

immers voor het overgrote deel verantwoordelijk voor de AOW, iets wat op dat moment nog ver van hun afstaat en waar nog geen behoefte aan is (De Jong, 2005). Voorzieningen die aansluiten bij het individu spelen hierbij een belangrijke rol en ik vraag me af of jongeren collectieve voorzieningen willen steunen waar ze zelf op dat moment geen gebruik van maken?

Door het individualiseringsproces kunnen jongeren kritischer en selectiever worden, wat zich kan uiten in het minder of meer betrokken voelen bij bepaalde gebruikers van de regelingen; in dit geval ouderen die gebruik maken van de AOW. Indien dit voorvalt, maken jongeren een onderscheid tussen “deserving” en “undeserving” ouderen (Oorschot, 1998; Van der Veen, 2005). Jongeren zijn betrokken bij de “deserving” of hulpwaardige ouderen, die gesteund moeten worden en wel of meer recht hebben op een AOW-uitkering. Jongeren zijn minder betrokken bij de “undeserving” of niet-hulpwaardige ouderen, die niet gesteund moeten worden en geen of minder recht hebben op een AOW-uitkering. Hierbij kan bijvoorbeeld onderscheidt gemaakt worden tussen rijke of arme ouderen, ouderen die hun hele leven hebben gewerkt of ouderen die niet hebben gewerkt.

4.2.3 Familie

Volgens Schnabel (2004) staat er geen verschijnsel zo sterk in het teken van individualisering als het gezin. Door individualisering en vergrijzing verandert de samenstelling van huishoudens. Een kwantitatieve uiting hiervan is terug te vinden in de toename van het aantal alleenstaande- en eenoudergezinnen en het feit dat jongeren meer dan vroeger het ouderlijke huis verlaten als alleenstaande. Individualisering leidt tot een grote diversiteit in gezinsstructuur, waarbij het traditionele gezin minder vaak voorkomt. Komter et al (1999) stelt dat individualisering leidt tot een afnemende betrokkenheid en identificatie met het gezin. De vraag is of deze afnemende identificatie ook geldt tussen de jonge en oudere generatie. Voelen jongeren zich nog wel betrokken bij ouderen en kunnen zij zich wel voldoende inleven in ouderen?

4.2.4 Religie

Individualisering uit zich in persoonlijke vormgeving van het leven, waar het belang van godsdienst en traditionele normen afneemt (Felling, 2000). Mede door de komst van vluchtelingen en migranten, fragmenteren godsdienstige overtuigingen en opvattingen. In een traditionele samenleving is de identiteit van de bevolking gebaseerd op collectieve normen en waarden, vanuit godsdienstige instituties (Durkheim, 1983 in Van Hoof & Van Ruysseveldt, 2001). De moderne samenleving is complexer dan de traditionele en godsdienst fungeert niet meer als enige collectiviteit. De samenleving is gebaseerd op een abstracte moraal, waarbij er minder sprake is van collectieve normen en identiteit en waarbij verschillen tussen individuen centraal staan.

Een gevolg van individualisering is dat waarden en opvattingen minder bepaald worden door het collectief en de bevolking meer gericht is op individuele problemen en minder direct afhankelijk is van traditionele instituties, zoals naasten, de buurt en de kerk (SCP, 2006). Uit onderzoek blijkt dat jongeren het sterkst processen van ontkerkelijking ondergaan (Felling, 2000; SCP, 2006). Door losser wordende banden met traditionele instituties, kunnen jongeren minder betrokken zijn met hun directe omgeving. De lokale gemeenschap, waarin iedereen elkaar persoonlijk kent, kan hierdoor onder druk komen te staan. Doordat mensen zich minder met elkaar identificeren, kan dit leiden tot minder bereidheid om bij te dragen aan de collectieve voorzieningen die anderen ten goede komen (De Beer & Koster, 2007).

4.2.5 Arbeid, levensloop en pensioen

Door individualisering geeft de bevolking meer zelfstandig richting aan het leven en heeft “het standaard levenspatroon van leren, werken en uitrusten plaatsgemaakt voor een gevarieerder leefpatroon” (Bussemaker, 1994:20). Mensen zijn daarbij georiënteerd op het eigen beroep, carrière en financieel maatschappelijke zekerheid (Felling et al, 2000). Naast werken wil men tijd voor andere bezigheden, zoals onderwijs, zorg en ontspanning (Bussemaker, 1994). Trommel (1997) stelt dat de binding tussen werkgever en werknemer afneemt. Dit komt door de flexibilisering van de arbeidsmarkt, de afgenomen baan zekerheid en werknemers die niet hun gehele arbeidsleven trouw blijven aan één werkgever (Komter et al, 1999). Het wisselende carrièrepatroon is een uiting van

individualisering op de arbeidsmarkt en hieruit volgen ook andere behoeften aan regelingen op het gebied van werktijden, arbeid, zorg en loopbaanonderbreking. Werknemers onderhandelen hierover meer dan vroeger (Bussemaker, 1994) en zijn meer gericht op hun eigen doelen, prestaties en belangen. Als antwoord op de behoefte van werknemers heeft de overheid maatregelen genomen op het gebied van bijvoorbeeld deeltijdarbeid, variabele werktijden, scholing of de uitbreiding van kinderopvang.

Maar hoe zit het met de pensioenszekerheid binnen een veranderend arbeidspatroon? Wat wil de jonge generatie op dit gebied? Uit onderzoek (De Jong, 2005) blijkt dat de helft van de jongeren niet op de hoogte zijn van hun pensioen. Jongeren willen met hun 60^e stoppen met werken, minder betalen aan de AOW en meer ontvangen. De meeste jongeren verwachten echter tot hun vijftenzestigste of langer door te moeten werken en tweederde verwacht niet dat de AOW een onderdeel is van het inkomen van later. Opvallend is dat wat jongeren willen, niet overeenkomt met wat de pensioenfondsen schetsen. De vraag is of de overheid hierop kan inspelen.

Op het gebied van pensioenen heeft de overheid de Vervroegde Uittredingsregeling (VUT) en het prepensioen afgeschaft, waardoor stoppen met werken voor je vijftenzestigste minder aantrekkelijk wordt. Het lijkt hierdoor alsof de overheid een terugkeer wil naar het gestandaardiseerde levenspatroon van leren, werken en uitrusten (Vroom & Bannink, 2006) wat haaks staat op de veranderingen in de levensloop van de Nederlandse bevolking⁵. Verschillende onderzoeken (Kam & Nypels, 1995; Van Oorschot, 1998) voorspellen namelijk een trend naar een privaat, selectief, marktgericht stelsel met flexibele, geïndividualiseerde pensioensrechten. Arts & Muffels (2001) stellen dat er binnen de doelgroep jongeren meer private oudedagsvoorzieningen gesteund worden, in plaats van publieke regelingen. Privaat betekent dat werknemers premies betalen voor de eigen oudedagsvoorziening en dit hangt volgens Vroom & Bannink (2006) samen met de termen “individueel” en “vrijwillig”. Indien we kijken naar de AOW, blijkt uit hoofdstuk twee dat deze uitkering samenhangt met de termen “publiek”, “collectief” en “verplicht”. Mogelijk kan hieruit geconcludeerd worden dat jongeren de

⁵ Wel dient hierbij vermeld te worden dat de spaarloon- en de levensloopregeling zijn geïntroduceerd, waarbij geld of onbetaald verlof gespaard kan worden.

voorkeur geven aan het nemen van individuele risico's in tegenstelling tot het collectief delen van risico's, waarbij er sprake is van een vrijwillige, in plaats van een verplichte deelname. Aangezien jongeren een voorkeur geven aan een privaat stelsel, vraag ik me af of zij de AOW nog willen steunen.

4.3 Afsluitend

Een belangrijk, terugkerend concept wat verandert door individualisering is betrokkenheid. Het individu verzelfstandigt, wat gevolgen heeft voor de betrokkenheid met een groep. Hierbij kan het contact onvoorspelbaar of minder duurzaam worden, kan men meer indirecte, zakelijke en afstandelijke relaties hebben en rationeler en calculerend handelen. Individualisering kan zorgen voor een afnemende solidariteit en identificatie met de directe omgeving, wat mogelijk van invloed is op de solidariteit tussen generaties.

Gegeven het onderwerp van dit onderzoek speelt de betrokkenheid van jongeren bij ouderen dus een belangrijke rol bij de opvattingen die zij over deze AOW-gebruikers en de AOW zelf hebben. Jongeren hebben een sterk postmaterialistisch waardepatroon, wat er toe kan leiden dat de eigen behoeften en gevoelens het belang van ouderen overstijgt en zij minder betrokken zijn met ouderen (Inglehart, 1997). Door het minder gestandaardiseerde arbeidspatroon van jongeren, kunnen er andere verwachtingen van het pensioenstelsel ontstaan, waardoor zij eerder private oudedagsvoorzieningen steunen. Indien jongeren voorkeur geven aan het nemen van vrijwillige, individuele risico's, kan dit afbreuk doen aan de verplichte, collectieve regelingen van de AOW. Jongeren kunnen kritisch zijn over de AOW, omdat deze regeling niet aansluit bij hun sociale behoefte van het moment. Door dit alles is het mogelijk dat jongeren meer of minder betrokken zijn bij bepaalde AOW-gebruikers en een onderscheid maken tussen "deserving" en "undeserving" ouderen (Van Oorschot, 1998; Van der Veen, 2005).

Indien jongeren steeds minder betrokken bij ouderen zijn en zich minder in ouderen kunnen herkennen of inleven, is het denkbaar dat zij minder bereid zijn bij te dragen aan collectieve voorzieningen voor anderen (De Beer & Koster, 2007). Maar is het zo dat individualisering dan leidt tot minder solidariteit en steun voor de AOW? Over de vraag of individualisering leidt tot een afname van betrokkenheid hebben veel wetenschappers zich gebogen en in het volgende hoofdstuk wordt hun onderzoek uiteengezet.

5. SOLIDARITEIT

Er zijn diverse wetenschappers die discussiëren over de samenhang tussen solidariteit en individualisering. Hierbij wordt gediscussieerd of individualisering gepaard gaat met afnemende solidariteit en minder steun voor de verzorgingsstaat. Voordat we deze discussie weergeven, worden in dit hoofdstuk verschillende vormen van solidariteit beschreven. Onderzoeken en theorieën over de samenhang tussen individualisering en solidariteit worden behandeld en voorzien van kritiek. Tot slot wordt aangegeven op welk gebied mogelijk onderzoek ontbreekt en een conceptueel model voor het onderzoek van deze scriptie besproken.

5.1 Vormen van solidariteit

Solidariteit heeft verschillende vormen, zoals informele-, versus formele- solidariteit en eenzijdige- versus tweezijdige solidariteit. Solidariteit is volgens diverse wetenschappers een “onmiskerbare grondstof voor de verzorgingsstaat”, omdat solidariteit invloed heeft op de steun voor de verzorgingsstaat (Van Hoof & Van Ruysseveldt, 2001: 288). Er zijn verschillende definiëringen voor dit begrip. Omdat de AOW in deze scriptie centraal staat, wordt het begrip solidariteit in verband gebracht met de steun voor de verzorgingsstaat en beschouwd als kenmerk van een sociaal systeem. Bij een sociaal systeem met een sterke solidariteit, geldt een positieve onderlinge betrokkenheid en verantwoordelijkheid van een gemeenschap. Hierdoor kunnen collectieve belangen gemakkelijker en in grotere mate behartigd worden (Van Oorschot, 1998).

Informele en formele solidariteit

Onder informele solidariteit wordt altruïstische hulp en ondersteuning verstaan, zoals het verzorgen van familieleden of het doneren van geld aan goede doelen. Bij deze vorm van solidariteit wordt vrijwillige, spontane hulp geboden. Indien deze informele solidariteit vermindert, is men minder bereid om tijd en aandacht te besteden aan bijvoorbeeld vrienden, buurtgenoten of familie (De Beer, 2005). Formele solidariteit is georganiseerd door de overheid in de vorm van voorzieningen of verzekeringen om burgers in hun levensonderhoud te voorzien. Indien formele solidariteit vermindert, worden er minder risico's voor de bevolking gedekt en staat het principe van de verzorgingsstaat onder druk.

Eenzijdige en tweezijdige solidariteit

Volgens Durkheim is het mechanisme solidariteit, waar individuen zich sterk identificeren met de groep, een kenmerk van traditionele samenlevingen (Durkheim, 1893 in Van Hoof & Van Ruysseveldt, 2001). Deze solidariteit wordt éézijdig genoemd, omdat men zonder eigen belang, onbaatzuchtig iets voor een ander doet. Een noodzakelijke voorwaarde is dat men zich op een of andere manier betrokken voelt met degene met wie men solidair is (De Beer, 2005). Een voorbeeld van deze solidariteit is het doneren van geld voor hulp bij de Tsunami slachtoffers. Individuen die geld doneren voelen zich betrokken door beelden op tv of misschien wel omdat ze zich goed kunnen voorstellen hoe het is om een watersnoodramp te hebben. Hierdoor wordt het algemene belang van burgers ondersteund en een slechte volksgezondheid of maatschappelijke onrust voorkomen (Van der Lecq & Steekbeek, 2006).

Bij tweezijdige of ook wel wederkerige solidariteit is men solidair met de ander uit eigen belang, “in de verwachting, dat de ander solidair is met hem” (De Beer, 2005:2). Een voorbeeld van tweezijdige solidariteit is een particuliere brandverzekering, waarbij men maandelijks premie betaalt, om er zeker van te zijn een vergoeding te krijgen indien het eigen huis afbrandt. Deze solidariteit noemt Durkheim ook wel organische solidariteit, welke is vormgeven in een moderne, sterk gedifferentieerde samenleving, die ruimte laat voor het individu (Durkheim 1983, in Van der Veen, 2004).

AOW: formele eenzijdige solidariteit

De AOW wordt in deze scriptie beschouwd als een vorm van formele, eenzijdige solidariteit. Deze formele vorm, wordt duidelijk omdat het een verplichte verzekering vanuit de overheid is, waarbij de sociale verzekering bank (SVB, 2006) premies over het inkomen, de uitkering of het loon heft. Dat de AOW in deze scriptie als een eenzijdige vorm van solidariteit wordt gezien, vereist toelichting. Het is immers zo dat het sociale contract tussen generaties, waarbij elke generatie sinds het ontstaan van de ouderdomswet grofweg evenveel aan de AOW heeft betaald als ontvangen, als een wederkerige, tweezijdige vorm van solidariteit kan worden geïnterpreteerd. Er zijn echter trends zichtbaar, zoals de individualisering en de vergrijzing, die zorgen dat de wederkerigheid van de AOW op lange termijn afneemt (CPB, 2000). Er is een kans op een breuk in het

sociale contract tussen jong en oud, omdat de premies als het gevolg van de vergrijzing in de loop van de jaren fors stijgen en het onduidelijk is of de in verhouding krimpende groep jongeren nog bereid is deze afspraak na te komen (Kam & Nypels, 1995; Van der Veen, 2005).

Een argument waaruit het eenzijdige karakter van de AOW naar voren komt en het tweezijdige karakter onder druk komt te staan, komt voort uit de stukken van diverse auteurs die stellen dat jongeren geen garantie hebben op AOW, waardoor jongeren de AOW niet meer steunen. Volgens het CPB (2000) kunnen ouderen in de toekomst niet rekenen op steun van jongeren, wanneer jongeren verwachten dat zij relatief (te) veel moeten bijdragen. Ook Kam & Nypels (1995) denken dat jongeren geen premiestijging accepteren, terwijl er steeds meer geld nodig is voor de AOW. Zij stellen dat het onvermijdelijk is dat het maatschappelijke draagvlak voor deze regeling van de verzorgingsstaat wegvalt en de AOW daalt en verder achterop raakt bij de inkomens.

Dit argument wordt versterkt door het individualiseringsproces, waarbij de eigen behoeften en gevoelens het belang van samenleving overstijgen en men rationele en calculerende overwegingen maakt. Individualisering verandert de betrokkenheid van individuen waardoor men zich steeds minder met elkaar identificeert en in de ander herkent. Het is denkbaar dat jongeren die minder betrokken zijn bij ouderen minder bereid zijn om bij te dragen aan hun voorzieningen. Dit verklaart de eerder besproken tendens waarbij steeds meer private, tweezijdige regelingen worden gesteund, door het verwachte nut wat deze regelingen voor het individu zelf opleveren. Door hun postmaterialistische waardepatroon, kunnen jongeren mogelijk kritisch en selectiever ten aanzien van de AOW en de gebruikers hiervan komen te staan. Indien jongeren kostenbaten afwegingen maken bij de AOW, blijkt dat zij geen garantie hebben op een AOW-pensioen. Zij betalen immers geen AOW premies voor zichzelf, maar voor de oudere generatie, zonder hier daadwerkelijk zelf voor verzekerd te zijn. Platteau (2006) geeft aan dat indien de kosten en baten tussen de generaties verschillen, de solidariteit tussen generaties of de proef wordt gesteld.

Concluderend blijkt dat de AOW in de toekomst afhankelijk is van eenzijdige solidariteit. Het gaat dan voornamelijk om eenzijdige solidariteit van jongeren, omdat jongeren op het hoogtepunt van de vergrijzing hoogstwaarschijnlijk meer AOW-premie betalen, dan dat zij in de toekomst aan pensioen ontvangen. Indien jongeren eenzijdig solidair zijn met de AOW en hierbij geen kostenbaten afweging maken, blijft de AOW in stand.

5.2 Onderzoek solidariteit en verzorgingsstaat

Uit theoretisch sociologische beschouwingen over de legitimiteit van de verzorgingstaat volgen beweringen dat de verzorgingsstaat niet meer houdbaar is en het achteruitgaat met de solidariteit in Nederland (Verburg & Ter Meulen, 2005, in Van der Lecq & Steenbeek, 2006). Er blijkt echter discrepantie tussen deze beschouwingen en empirisch onderzoek.

5.2.1 Empirisch onderzoek

Empirisch onderzoek toont aan dat de verzorgingstaat een grote mate van steun kent. Onderzoek naar de attitudes over sociale zekerheid, werkeloosheid, pensioen en ouderen toont aan dat de verzorgingsstaat op steun en solidariteit kan rekenen⁶ (Arts & Muffels, 2001; Becker, 2005; Van Oorschot, 1997). In meer dan de helft van twaalf onderzochte Europese landen staan burgers positief tegenover verbreding en verdieping van de verzorgingsstaat (Arts & Muffels, 2001). Ook Becker (2005) toont aan dat de steun voor de verzorgingsstaat sinds 1970 in sterke mate aanwezig is en zelfs is toegenomen.

Uit de opvattingen van de Nederlandse bevolking blijkt niet dat de solidariteit afneemt, wel zijn er veranderingen op het gebied van formele solidariteit vanuit de overheid waarneembaar. Sinds de jaren tachtig neemt de formele, verplichte solidariteit vanuit de overheid af. Dit uit zich in bezuinigingen en privatiseringen bij onder andere de Werkloosheids- en Ziekte Wet (Van Oorschot, 1997). De overheid trekt zich terug, waarbij de nadruk ligt op de individuele verantwoordelijkheid van burgers (Mooij, 2006). Indien het aantal voorzieningen en verzekeringen vanuit de verzorgingsstaat afneemt, levert dit de bevolking minder nut op. Naarmate men minder motieven heeft om aan de verzorgingsstaat bij te dragen kan dit leiden tot minder steun en ontevredenheid van burgers over de verzorgingsstaat (Van Oorschot, 2000; 2002). Opvallend bij empirisch

⁶ Dit geldt ook na een periode van herstructurering van de verzorgingsstaat.

onderzoek naar attitudes ten aanzien van de verzorgingsstaat is dat er doorgaans geen onderscheid is gemaakt tussen generaties. De doelgroep jongeren is bij hun mening over regelingen vanuit de verzorgingsstaat dus niet apart belicht. De vraag is of jongeren wel dezelfde opvattingen hebben over bepaalde regelingen vanuit de verzorgingsstaat als de rest van de bevolking? Tevens tonen onderzoeken naar de solidaire houding van burgers niet aan of deze houding ook daadwerkelijk leidt tot steun voor de verzorgingsstaat.

5.2.2 Onderzoek naar jongeren en de verzorgingsstaat

Kwantitatief onderzoek van NIPO (2006) stelt dat de overheid nog steeds kan rekenen op een grote mate van steun en toont een hoge mate van betrokkenheid tussen jongeren en ouderen. Een ruime meerderheid (90%) is het eens met de stelling *“Het is nodig dat jongere werknemers solidair zijn met oudere werknemers”*. Indien dit onderzoek aan de voorgaande kritiek wordt onderworpen, blijken de personen die het eens zijn met de stelling, werkenden en gepensioneerden te zijn. Jongeren zijn ondervertegenwoordigd; slechts een kwart jongeren vanaf achttien jaar is het met de stelling eens (NIPO, 2006). Hieruit kan gesuggereerd worden dat jongeren mogelijk minder betrokken bij ouderen zijn, wat van invloed kan zijn op hun opvattingen over de AOW en de AOW-gebruikers.

Onderzoek van Van Oorschot (2002) toont aan dat eigenbelang de belangrijkste motivatie is om de verzorgingsstaat te steunen. Indien de jongeren worden belicht, blijken jongeren onder de vijftig minder gemotiveerd zijn om aan de verzorgingsstaat bij te dragen. Dit kan volgens Van Oorschot (2002) voortkomen uit het hoge percentage “weet niet” antwoorden onder jongeren, dat duidt op het nog niet ontwikkeld hebben van een mening of oordeel over de verzorgingsstaat. Een andere oorzaak kan voortvloeien uit de kleine kans op sociale risico's bij deze doelgroep, waardoor het motief van eigenbelang wordt onderschreven (Van Oorschot, 2002). Ook kan het postmaterialistische waardepatroon van jongeren gepaard gaan met minder steun voor de verzorgingsstaat (Pettersen, 1995 in Van Oorschot, 2002) waardoor “jongeren minder hechten aan waarden van solidariteit en onderlinge verantwoordelijkheid, omdat ze vergeleken met ouderen in een meer geïndividualiseerde samenleving zijn opgegroeid” (Van Oorschot, 2000:55). Van Oorschot stelt dat er meer kwalitatieve diepte studies moeten komen om de beleving, motieven en gevoelens rondom solidariteit weer te geven.

Bij empirisch onderzoeken naar steun en de verzorgingsstaat is het de vraag hoe valide deze onderzoeken zijn en hoe goed de doelgroep jongeren is belicht. Waar onderzoek dit wél doet, blijkt dat jongeren een andere opinie dan de totale bevolking hebben, ten aanzien van solidariteit of betrokkenheid met ouderen (NIPO,2006; Van Oorschot, 2002).

5.2.3 Theoretische beschouwingen

Bij discussies over de verzorgingsstaat, worden individualisering en solidariteit vaak geïnterpreteerd als tegenstrijdige verschijnselen "waar het ene verschijnsel aan kracht wint, betekent dit automatisch verlies aan kracht voor het andere"(Arts & Muffels, 2001:7). Hierbij wordt solidariteit geïnterpreteerd als basis van de verzorgingsstaat, waarbij individualisering deze basis dreigt weg te slijten (Van der Veen & Trommel & Trommel, 1999).

Onderzoek wat tot nu toe is uitgevoerd naar de motivaties, de attitudes en de daadwerkelijke steun voor de verzorgingsstaat wijzen op een grote mate van betrokkenheid of publieke steun. Uit theoretische beschouwingen blijkt een tegenovergesteld beeld. Sinds de jaren tachtig is er vanuit sociale wetenschappers een toenemende bezorgdheid over de betrokkenheid van individuen bij de samenleving (WRR, 2006). "Mensen zouden niet meer voor elkaar zorgen, of niet meer bereid zijn mee te betalen aan de voorzieningen van de verzorgingsstaat en ze zouden ook andere vormen van asociaal gedrag gaan vertonen" (WRR, 2006:68). Volgens het SCP (2004) zullen diverse bevolkingscategorieën voorzieningen en hun gebruikers anders beoordelen en selectiever worden, door het belang wat de voorziening voor henzelf heeft. Sociologen voorspellen dat de samenleving verhardt, sociale zekerheid afneemt en de toegang tot de verzorgingsstaat wordt beperkt (Van der Veen, 2005; Komter et al, 1999; Kuiper & Visser, 2005; De Beer & Koster, 2007).

Indien individualisering tot minder solidariteit leidt, kan men op basis van de het onderzoek van Inglehart (die stelt dat jongeren het meest geïndividualiseerd zijn) aannemen dat jongeren minder solidair of betrokken zijn dan de rest van de bevolking (Inglehart, 1977 in Van Hoof & Van Ruysseveldt, 2001). Maar leidt individualisering daadwerkelijk tot minder solidariteit? Door de verschillende standpunten die

wetenschappers innemen is er geen éénduidig antwoord mogelijk. Van Vorselen (1993) stelt dat solidariteit en individualisering niet zonder elkaar bestaan. Kuiper & Visser (2005) stellen dat burgers meer individualistisch zijn ingesteld, waarbij de sociale cohesie in de directe omgeving verzwakt. Dit leidt tot een samenleving met een afnemende, in plaats van toenemende solidariteit. Komter et al (1999) geeft aan dat er op twee manieren naar solidariteit gekeken kan worden. Men kan een pessimistische visie hebben, waarbij solidariteit aan erosie onderhevig is als gevolg van individualisering. Ook kan men een optimistische visie hebben, waar individualisering wordt gezien als een nieuwe sociaal culturele context die nieuwe vormen van solidariteit teweegbrengt.

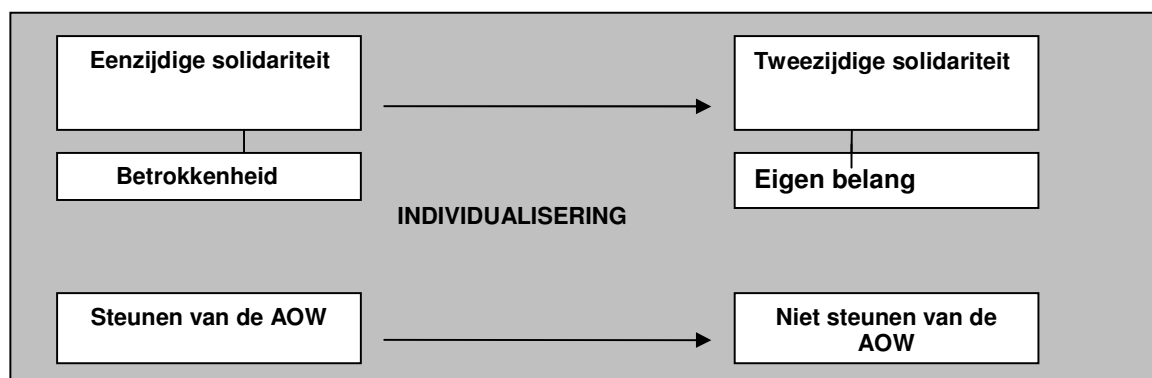
Solidariteit is een multi-interpretabel begrip, waarbij niet wordt aangenomen dat individualisering leidt tot minder solidariteit. In deze scriptie wordt de theorie van De Beer (2005) en Koster (2007) aangenomen, waarbij wordt gesteld dat individualisering leidt tot een verschuiving van solidariteit. Beide auteurs stellen dat er sinds de overgang van een traditionele naar een postmoderne samenleving minder sprake is van een onbaatzuchtige, eenzijdige solidariteit en een toename van baatzuchtige, tweezijdige solidariteit. Zoals in paragraaf 5.1 is besproken is eenzijdige solidariteit afhankelijk van een bepaalde mate van betrokkenheid met degene met wie men solidair is. Tweezijdige solidariteit is berust op eigen belang en de verwachting dat steun voor een bepaalde regeling leidt tot het verwachte nut voor het individu zelf. Ook Durkheim stelt dat er een overgang van solidariteit waarneembaar is bij de overgang van een traditionele naar een moderne samenleving. Hij stelt dat men in de moderne samenleving meer gericht is op wederkerige vormen van solidariteit en men kritischer is ten aanzien van bepaalde voorzieningen of verzekeringen (Durkheim, 1893 in Van Hoof & Van Ruysseveldt, 2001).

Geconcludeerd kan worden dat individualisering niet leidt tot minder solidariteit. Indien individualisering leidt tot een verschuiving van eenzijdige naar tweezijdige solidariteit, wordt aangenomen dat jongeren, doordat zij het sterkst processen van individualisering doormaken, eerder tweezijdig solidair, dan eenzijdig solidair zijn. Hierdoor wordt aangenomen dat jongeren eerder de AOW zullen steunen indien dit leidt tot een bepaalde mate van wederkerigheid of verwacht nut en dat zij minder de AOW steunen omdat zij meer gericht zijn op hun eigenbelang en zich minder betrokken voelen bij ouderen.

5.3 Afsluitend

De aanleiding voor het onderzoek is de vergrijzing, waardoor duidelijk wordt dat jongeren van belang zijn voor het steunen van de AOW. De vergrijzing is als grijze achtergrond in figuur 2 weergegeven. De AOW is gebaseerd op een omslagsysteem waarbij de jonge generatie solidair is met de oude generatie. Het belang van deze eenzijdige solidariteit neemt de komende jaren toe, omdat de bevolking in snel tempo vergrijst. Hierdoor zijn jongeren eerder aangewezen op de kosten, dan de baten van de AOW (Kuiper & Visser, 2005). De houdbaarheid van het pensioenstelsel en de inkomensgarantie voor de premiegerechtigden komt in gevaar indien jongeren een kostenbaten afweging maken en niet bereid zijn de AOW eenzijdig te steunen. Om duidelijk te krijgen of opvattingen van jongeren over de AOW verschillen met de rest van de bevolking en of betrokkenheid hierbij een rol speelt, wordt de volgende vraagstelling onderzocht: *Hebben jongeren andere opvattingen over de AOW dan de rest van de bevolking en speelt betrokkenheid hier een rol bij?*

De theorie die op mijn vraagstelling aansluit, luidt dat individualisering een verschuiving van eenzijdige- naar tweezijdige solidariteit teweeg brengt, waarbij betrokkenheid af- en eigenbelang toeneemt (figuur twee). Sociologische literatuur over de individualisering die in voorgaande hoofdstukken is behandeld, laat zien dat betrokkenheid door de individualisering aan veranderingen onderhevig is. Met name jongeren ondergaan het sterkst de processen van individualisering. Dit leidt tot een rationele, calculerende houding en behoeftes en gevoelens die het belang van ouderen kunnen overstijgen, waardoor jongeren mogelijk minder betrokken bij ouderen zijn en hierdoor andere opvattingen over de AOW kunnen hebben dan de rest van de bevolking.

Figuur 2: Conceptueel model onderzoek

Omdat betrokkenheid een groot begrip is wat mogelijk samenhangt met opvattingen over de AOW is om deze samenhang vast te stellen een grootschalig uitgebreid onderzoek nodig, wat niet binnen dit onderzoek is uitgevoerd (zie ook hoofdstuk 10). Met dit onderzoek wordt allereerst duidelijk of jongeren überhaupt andere opvattingen over de AOW hebben dan de rest van de bevolking en tevens wordt er inzicht wordt gekregen in de betrokkenheid van jongeren bij ouderen. Hierbij worden twee hypothesen onderzocht: *“Jongeren hebben andere opvattingen over de AOW dan de rest van de bevolking, omdat ze weinig betrokken bij ouderen zijn”* en *“Indien jongeren zich niet betrokken voelen bij ouderen, zullen zij niet eenzijdig solidair zijn”*

Doordat betrokkenheid een mechanisme is van eenzijdige solidariteit, en deze betrokkenheid door de individualisering afneemt is het de vraag hoe betrokken jongeren bij ouderen zijn. Indien jongeren zich steeds minder met ouderen identificeren en zich minder in ouderen kunnen herkennen, kan worden verwacht dat dit mogelijk gevolgen heeft voor de opvattingen die jongeren over de AOW hebben. Het is denkbaar dat jongeren minder bereid zijn bij te dragen aan collectieve voorzieningen voor ouderen en de AOW niet eenzijdig willen steunen. Tevens kan worden verwacht dat jongeren meer tweezijdig solidair zijn en de AOW steunen door de wederkerigheid of het verwachte nut, omdat zij meer gericht zijn op hun eigenbelang (het mechanisme van tweezijdige solidariteit). Het is de vraag of het eenzijdige principe van de AOW nog wel past bij de jongere generatie, die meer private oudedagsvoorzieningen steunen met vrijwillige, individuele risico's (Van Hoof & Van Ruysseveldt, 2001). Doordat de AOW wordt gekenmerkt door het delen van verplichte, collectieve risico's, verwacht ik dat jongeren andere opvattingen hebben over de AOW en deze ouderdomsregeling minder relevant en van belang vinden dan de rest van de bevolking.

In het volgende hoofdstuk wordt uiteengezet hoe de vraagstelling en de hypothesen worden onderzocht. Door de methode van onderzoek te bespreken, wordt aangegeven welke stappen er in het onderzoek zijn doorlopen.

6. METHODOLOGIE

In dit hoofdstuk wordt de verantwoording en operationalisering van het onderzoek besproken. De doelstelling is inzicht krijgen of jongeren andere opvattingen hebben over de AOW dan de rest van de bevolking en hoe betrokken jongeren bij ouderen zijn. Verwacht wordt dat jongeren andere opvattingen over de AOW hebben dan de rest van de bevolking, omdat zij weinig betrokken bij ouderen zijn en ook wordt verwacht dat jongeren die zich niet betrokken voelen bij ouderen, niet eenzijdig solidair zijn.

6.1 Methoden van onderzoek

Voor het onderzoek geldt zowel een kwantitatieve als kwalitatieve methode, om diverse redenen. Bij bestaand empirisch onderzoek naar opinies over de verzorgingsstaat wordt weinig onderscheid gemaakt tussen generaties. De verwachting is dat jongeren anders denken over regelingen vanuit de verzorgingsstaat. Hierdoor is het van belang om de opinies over de AOW voor zowel jongeren als de rest van de bevolking te interpreteren. Door data-analyses bij vragenlijsten over de opinies bij de AOW, worden de verschillen in antwoorden tussen jongeren en de totale bevolking opgespoord en verbanden tussen deze verschijnselen gelegd. De hypothese dat jongeren andere opvattingen hebben over de AOW dan de rest van de bevolking kan zo het beste kwantitatief en op basis van een groot aantal respondenten worden getoetst. Indien deze hypothese aannemelijk is, wordt de verklaring dat jongeren weinig betrokken zijn bij ouderen niet uitgesloten.

Het is echter van belang om inzicht te krijgen in de betrokkenheid van jongeren bij ouderen, omdat betrokkenheid een mechanisme is dat ten grondslag ligt aan eenzijdige solidariteit. Eenzijdige solidariteit is van belang omdat de AOW een eenzijdige solidariteit van jongeren vraagt. Om dit te onderzoeken, wordt de betrokkenheid van jongeren bij ouderen door middel van diepte interviews achterhaald. De interviews zijn van belang, omdat ze inzicht geven in de beleving, motieven en gevoelens van jongeren rondom betrokkenheid. Daarnaast zijn er weinig kwalitatieve dieptestudies rondom solidariteit (Van Oorschot, 2002). Diepte interviews zijn een goede manier om de betekenis die jongeren aan ouderen geven en hun betrokkenheid bij ouderen te interpreteren en te verklaren. Hierdoor kan worden vastgesteld hoe betrokken (of eenzijdig solidair) jongeren bij ouderen zijn.

Voor het onderzoek wordt de doelgroep jongeren door data analyses en diepte interviews onderzocht, wat de validiteit en betrouwbaarheid vergroot. In de volgende paragrafen wordt een verantwoording voor beide soorten onderzoek gegeven. Voor de doelgroep jongeren is gekozen omdat zij tijdens het hoogtepunt van de vergrijzing de werkende beroepsbevolking vormen en verantwoordelijk zijn voor het betalen van AOW-premies. Onder jongeren worden personen tussen de achttien en vierentwintig verstaan omdat men vanaf achttien jaar juridisch volwassen is, als een onafhankelijk handelend persoon wordt beschouwd en tevens actief en passief kiesrecht heeft. Personen tot vierentwintig jaar vallen onder de doelgroep omdat dit een richtlijn is vanuit onderzoeken naar jongeren van het CBS. Tevens stelt Van Oorschot (2000) dat personen onder de vijfentwintig minder gemotiveerd zijn om de verzorgingsstaat te steunen. Onder jongeren behoren dus de achttien tot vierentwintig jarigen, waar de rest van de bevolking vijfentwintig en ouder is.

6.1A Kwantitatieve verantwoording

Om te onderzoeken of jongeren andere opvattingen over de AOW hebben dan de rest van de bevolking is gebruik gemaakt van bestaande data uit twee representatieve, gestructureerde vragenlijsten. Het betreft de TISSER vragenlijst, die in 1995 onder 1400 respondenten is afgenomen en de vragenlijst Arbeid, Bedrijf en Sociale Zekerheid in Nederland die in 2006 onder ruim 2000 respondenten is afgenomen. Beide vragenlijsten bevatten vragen naar opvattingen over de AOW en zijn representatief, omdat de respondenten een afspiegeling vormen van de Nederlandse bevolking⁷. Een voordeel van de vragenlijsten is dat de antwoorden over een periode van 11 jaar met elkaar vergeleken kunnen worden, zodat het niet gaat om een momentopname. Het doel van beide onderzoeken komt overeen, namelijk het meten van opvattingen en opinies over actuele vraagstukken over sociale zekerheid in Nederland. Bij de vragen over de AOW wordt een onderscheid gemaakt tussen de vragen over het belang en de relevantie van de AOW regeling zelf en stellingen over ouderen die de AOW ontvangen. Er wordt dus niet alleen wordt onderzocht of de opvattingen die jongeren over de AOW hebben anders zijn dan de rest van de bevolking, maar ook of hun opvattingen over ouderen die AOW ontvangen (vanaf nu AOW-gerechtigden genoemd) verschillen met de rest van de bevolking.

⁷ Er is echter geen informatie over de omstandigheden waarin de gegevens voor beide vragenlijsten zijn verzameld.

6.1B Kwalitatieve verantwoording

Om te interpreteren hoe betrokken jongeren bij ouderen zijn en of zij hier naar handelen, worden jongeren in diepte interviews over dit onderwerp bevraagd. Voor het benaderen van jongeren is toestemming verkregen om gebruik te maken van het ledenbestand van CNV Jongeren, een jongerenvakbond van 1400 leden. Er is voor deze respondentengroep gekozen, omdat er een aselechte steekproef uit een groot ledenbestand kon plaatsvinden en ik zo in contact kon komen met jongeren met verschillende leeftijden, woonplaatsen en opleidingen. De respondenten zijn telefonisch benaderd, waarna afspraken voor de diepte interviews zijn gemaakt. Na twee proefinterviews zijn van elke leeftijdsgroep zowel een man als vrouw geïnterviewd, hetgeen in totaal zestien diepte interviews heeft opgeleverd. Deze zijn opgenomen met een mediaprogramma⁸, waarbij er tijdens het interview aantekeningen zijn gemaakt om steekwoorden te onthouden en het actief luisteren te ondersteunen (Seidman, 2006). Bij de uitwerking is rekening gehouden met non-verbale aspecten, toonhoogte en intonatie van respondenten (Poland, 2001).

De methode van het diepte interview biedt geen volledige standaardisatie, omdat herhaling mogelijk niet tot exact dezelfde resultaten leidt. De controleerbaarheid van het onderzoeksproces kan de betrouwbaarheid mogelijk verkleinen. Om de controle van de interviews te vergroten worden respondenten aan de hand van een topiclijst (zie bijlage één) naar de dimensies van betrokkenheid gevraagd (zie paragraaf 6.2). De topiclijst draagt tevens bij aan de standaardisatie en interne validiteit. Ook zijn de interviews een aanvulling voor de kwantitatieve methode, omdat de stellingen die kwantitatief worden onderzocht, tijdens de diepte interviews tevens aan de respondenten zijn voorgelegd. Hierdoor worden de achterliggende motivaties van respondenten duidelijk, hetgeen een diepere betekenis oplevert en de betrouwbaarheid van het onderzoek waarborgt. Ook het vragen naar voorbeelden of persoonlijke beleving van respondenten bevordert de interne validiteit, omdat de afstand tussen de verzamelde gegevens en de werkelijkheid klein wordt gehouden ('t Hart et al, 2005; Seidman, 2006). Tijdens de diepte interviews is de anonimiteit van de respondenten zeker gesteld, wat de validiteit verhoogt en de kans op sociaal wenselijke antwoorden verkleint (Weiss, 1994).

⁸ Digital wave player (2000)

6.2 Operationalisering

In deze paragraaf wordt duidelijk hoe er onderzoek is gedaan, waarbij een onderscheid is gemaakt tussen de kwantitatieve- en kwalitatieve analyse. Bij de kwantitatieve analyse worden de vragen en stellingen die worden geanalyseerd, verduidelijkt en hierbij worden de antwoordmogelijkheden benoemd. Bij de kwalitatieve analyse wordt betrokkenheid in dimensies uiteengezet en aangegeven hoe deze worden geoperationaliseerd.

6.2.A Kwantitatieve analyse

Om te weten of jongeren anders over de AOW denken dan de rest van de bevolking wordt een onderscheid gemaakt tussen de opvattingen over het belang en de relevantie van de AOW zelf en de opvattingen over de deservingness van AOW-gerechtigden. Om met de AOW zelf te beginnen, worden de antwoorden op twee vragen uit beide vragenlijsten voor zowel jongeren als de rest van de bevolking onderzocht door een frequentieverdeling. Hieruit wordt duidelijk hoe de antwoorden onder jongeren en de rest van de bevolking zijn verdeeld. De eerste vraag die wordt onderzocht luidt; *“Hoe belangrijk vindt u het in het algemeen dat er een landelijk, verplicht AOW ouderdomspensioen is?”* en kan beantwoord worden door een 6-punts likertschaal met; *“heel onbelangrijk; onbelangrijk; niet zo belangrijk; belangrijk; heel belangrijk; weet niet”*. De tweede vraag die wordt onderzocht luidt; *“Hoe denkt u over het huidige AOW pensioen?”* en kan beantwoord worden met *“niet nodig; nog wel, nog niet nodig; enigszins nodig; wel nodig; hard nodig voor de samenleving en weet niet”*.

Om te onderzoeken of jongeren significant andere opvattingen hebben over de deservingness van AOW-gerechtigden dan de rest van de bevolking, worden vier stellingen in beide vragenlijsten door een frequentieverdeling en een T-toets geanalyseerd. Deze zijn; *“Het AOW pensioen moet hoger zijn voor ouderen die vroeger meer AOW-premie betaald hebben, dan voor wie minder AOW-premie heeft betaald”*; *“Het AOW pensioen moet hoger zijn voor ouderen die een betaalde baan hebben gehad, dan voor ouderen die nooit een betaalde baan hebben gehad”*; *“Het AOW pensioen moet lager zijn voor ouderen met een bijverdienste, dan voor ouderen zonder bijverdienste”*; *“Het AOW pensioen moet lager zijn voor ouderen met veel spaargeld, dan voor ouderen zonder of met weinig spaargeld”*.

De antwoordmogelijkheden op de stellingen zijn “ja, nee, weet niet” en van nominaal meetniveau. Door een frequentieverdeling wordt inzicht verkregen in de verdeling en verhouding van antwoorden van jongeren en de rest van de bevolking. Door een T-toets, wordt nagegaan of de opvattingen van jongeren significant verschillen met de rest van de bevolking. Hierbij zijn meerdere betrouwbaarheidsintervallen toegepast⁹ en de “ja, nee” antwoorden gecodeerd in dichotome variabelen, waarbij de “weet niet” antwoorden als missing zijn gedefinieerd. Uit de analyse wordt duidelijk of jongeren een significant andere opvatting hebben over AOW-gerechtigden, dan de rest van de bevolking.

6.2.B Kwalitatieve analyse

Betrokkenheid bij ouderen wordt in dit onderzoek getypeerd als een sterk *verantwoordelijkheidsgevoel* en *inlevingsvermogen* ten opzichte van ouderen, waar naar men ook *participeert*. De leidraad van het interview wordt door deze drie dimensies gevormd en is terug te vinden in de topiclijst (zie bijlage). Tevens worden de stellingen uit het kwantitatieve onderzoek bij de respondenten getoetst, om hun motieven te achterhalen en te bevestigen of deze motivaties aansluiten bij mijn prognose.

Voor het interview hebben de respondenten een algemene vragenlijst ingevuld, waarbij er naar achtergrondkenmerken is gevraagd¹⁰. Het interview startte met een aantal algemene vragen over ouderen, zoals “*Hoe omschrijf je de doelgroep ouderen?*”; “*Waar associeer je ouderen mee?*” en “*Hoe dicht staat deze doelgroep bij jou?*”. Door de omschrijving die respondenten geven, wordt duidelijk hoe zij ouderen zien en hoe dicht ouderen bij hen staan. In het vervolg van het interview zijn bij de dimensies via thema’s een aantal vragen en stellingen aan de respondenten gesteld, om hun betrokkenheid bij ouderen te achterhalen (zie tabel één). Hieronder worden de dimensies toegelicht.

Dimensie 1: Inlevingsvermogen

Betrokkenheid bij een groep of gemeenschap, hoeft niet te betekenen dat men een band of persoonlijk contact heeft met degene met wie men solidair is. Belangrijk is dat respondenten zich kunnen verplaatsen in, bekommeren om en identificeren met ouderen

⁹ De betrouwbaarheidsintervallen die worden gehanteerd zijn: 90% ($\alpha=0,10$) 95% ($\alpha=0,05$) en 99% ($\alpha=0,001$)

¹⁰ Zie bijlage 2 voor de algemene vragenlijst en bijlage 3 voor een overzicht van antwoorden van de respondenten.

(De Beer & Koster, 2007). Hierbij moeten ouderen als gelijkwaardig worden beschouwd, ook al zijn ze anoniem. Het vermogen van de respondenten om zich in ouderen te verplaatsen wordt achterhaald door de thema's *sociale contacten*, *wonen*, *voorzieningen* en *financiën* (zie tabel één). Hier worden vragen gesteld als “*Hoe denk je dat het dagelijkse leven van ouderen eruit ziet op het gebied van sociale contacten?*”; “*Hoe denk je dat ouderen hun woonomgeving ervaren?*”; “*Van welke voorzieningen denk je dat ouderen gebruik maken?*”; “*Hoe denk je dat ouderen rondkomen?*”. Bij de omschrijving die respondenten geven, wordt gekeken of zij zich inleven in de situatie en behoeften van ouderen. Indien een respondent zich kan inleven in ouderen is de respondent voldoende in staat om diverse voorbeelden en gedetailleerde antwoorden te geven.

Bij de thema's *sociale contacten*, *wonen* en *financiën* wordt doorgevraagd naar de mening van respondenten over *sociaal isolement*, de *woonsituatie van ouderen in zuidelijke landen* en *ouderen die leven onder de armoedegrens*. De mening van respondenten bij deze sociale kwesties wordt duidelijk door vragen te stellen als “*Vind je dat de contacten die jezelf hebt verschillen met de contacten die ouderen hebben?*”; “*Er staat wel eens iets in de krant over sociaal isolement onder ouderen, weet je wat dat is?*”; “*Wat vind je daarvan?*”. Door de mening van respondenten wordt duidelijk of zij bepaalde onderwerpen als een sociaal probleem ervaren, zich om ouderen bekommeren en wat hun houding hierbij is.

Tot slot is aan de respondenten gevraagd om zich te *identificeren* met ouderen en het gevoel of gedrag van ouderen te omschrijven, door vragen als “*Kun je mij omschrijven hoe het als oudere is om in de spits te reizen?*”; “*Hoe denk je dat een oudere zich voelt?*”. Deze soort vragen worden “*grand tour*” vragen genoemd, waarbij de respondent wordt gevraagd een gedetailleerde situatie te omschrijven (Spradley, 1979 in Seidman, 2006). Door de beschrijving van de situatie, gevoelens en het gedrag, wordt de houding van de respondent ten aanzien van ouderen duidelijk. Ook wordt verklaard of de respondent zich kan identificeren en inleven in ouderen. Indien de respondent zich voldoende kan identificeren met ouderen, wordt gedetailleerd het gedrag van ouderen beschreven en kan de respondent diverse voorbeelden geven.

Dimensie 2: Verantwoordelijkheidsgevoel

Betrokkenheid tussen groepen en individuen maakt het mogelijk dat collectieve belangen worden behartigd en men zich verantwoordelijk voor anderen voelt (Van Oorschot, 1998). Verantwoordelijkheidsgevoel kan gezien worden als een plicht, zorg en toewijding van de respondenten naar ouderen toe en wordt tijdens het interview achterhaald door te praten over de thema's *fysieke* en *financiële verantwoordelijkheid* waarbij onderscheid wordt gemaakt tussen *bekende* en *anonieme* ouderen (zie tabel één). De onderwerpen sociale contacten en voorzieningen komen hier weer terug, waarbij vragen worden gesteld als; “*Wie vind je dat ouderen behoren te steunen?*”; “*... in het geval van sociaal isolement?*”; “*Hoe gaat dat bij jou in je omgeving?*”; “*Wat is jou rol daarbij?*”; “*Kan je aangeven of jij je financieel verantwoordelijk voelt voor ouderen?*”; “*...bij het betalen van voorzieningen voor bekende ouderen?*”; “*...of het betalen van AOW-premie voor alle ouderen in de samenleving?*”. Indien respondenten zich financieel verantwoordelijk voelen voor anonieme ouderen in de samenleving, kan dit betekenen dat zij zich betrokken voelen bij ouderen en hierdoor de AOW steunen.

Naast de vragen over fysieke en financiële verantwoordelijkheid wordt er gevraagd naar de mening van respondenten over de stelling “*Ouderen moeten verantwoordelijkheid nemen voor hun eigen leven en daarop aanspreekbaar zijn*”. Door open vragen te stellen en door te vragen naar de mening van respondenten, wordt hun motivatie duidelijk en hiermee ook hun verantwoordelijkheid voor ouderen. Indien een respondent zich op een bepaalde manier verantwoordelijk voelt voor ouderen, wijst dit op betrokkenheid en kunnen de belangen van ouderen worden behartigd.

Dimensie 3: Participatie

Respondenten die zich inleven en verantwoordelijk voelen voor ouderen reflecteren zowel identificatie, toewijding als plichtsgevoel wat duidt op de bereidheid hier naar te handelen. In hoofdstuk vijf wordt kritiek op onderzoek naar attitudes ten aanzien van de verzorgingsstaat gegeven, omdat dit onderzoek niet aantoont dat een betrokken, solidaire houding daadwerkelijk leidt tot steun. Dit probleem wordt bij de interviews ondervangen door respondenten direct te vragen naar handelingen of (belangeloze) acties die uit hun betrokkenheid bij ouderen volgen. Via doorvragen wordt geprobeerd sociaal wenselijke

antwoorden te controleren. De thema's *vrijwilligerswerk*, *maatschappelijke stage*¹¹ en *goede doelen* worden besproken (zie tabel één). Respondenten die zich kunnen inleven en zich verantwoordelijk voelen voor ouderen, worden gevraagd naar handelingen of activiteiten waaruit deze betrokkenheid blijkt, zoals; *“Kun je mij vertellen of en hoe je in de afgelopen maand ouderen hebt geholpen of ondersteund?”*. Respondenten die zich niet kunnen inleven in ouderen of zich niet verantwoordelijk voelen voor ouderen worden dezelfde thema's voorgelegd om te onderzoeken met welke groepen in de samenleving zij mogelijk meer betrokken zijn. Er worden vragen gesteld als; *“Kun je mij aangeven of je op dit moment lid van een vereniging bent of vrijwilligerswerk doet?”*; *“Waarom heb je voor dit type vrijwilligerswerk gekozen?”*; *“Ben je bekend met de maatschappelijke stage?”*; *“Wat vind je als jij deze stage moet vervullen bij een verzorgingstehuis?”*; *“Steun je goede doelen?”*; *“Welke doelen hebben je voorkeur en waarom?”*

Door deze vragen wordt de participatie van respondenten bij ouderen duidelijk. Het kan gaan om kleine dingen, als hulp bij de kassa of het maken van een praatje, maar ook om grotere dingen zoals het hulp bieden aan zieke of eenzame ouderen. De mening van respondenten over maatschappelijke stage wordt duidelijk en hun houding indien zij worden verplicht tot vrijwilligerswerk. Duidelijk wordt voor welke goede doelen de respondenten zich inzetten en bij welke onderwerpen zij maatschappelijk betrokken zijn. Tot slot is de stelling: *“Als ik iets voor iemand doe, dan verwacht ik er ook iets voor terug”* voorgelegd. Naast de mening van de respondenten over deze stelling wordt er ook gesproken over de eventuele wederkerigheid die respondenten terugverwachten.

BETROKKENHEID			
Dimensie	Inlevingsvermogen	Verantwoordelijkheidsgevoel	Participatie
Thema	Sociale contacten (sociaal isolement)	Fysieke ondersteuning	Vrijwilligerswerk
Thema	Wonen (zuidelijke landen)	Financiële ondersteuning	Maatschappelijke stage
Thema	Voorzieningen	Verantwoordelijkheid bekende en onbekende ouderen	Goede doelen
Thema	Financiën (leven onder de armoede grens)	<i>“Ouderen moeten verantwoordelijkheid nemen voor hun eigen leven en daarop aanspreekbaar zijn”</i>	<i>“Als ik iets voor iemand doe, dan verwacht ik er ook iets voor terug”</i>

Tabel 1: De dimensies van betrokkenheid met bijbehorende thema's en stellingen

¹¹ Een verplichte, onbetaalde stage waarbij men vanuit school vrijwilligersactiviteiten verricht met als doel om de maatschappelijke betrokkenheid te vergroten.

6.3 Afsluitend

In dit hoofdstuk is een verantwoording en operationalisering van de data analyse en de diepte interviews gegeven. Er wordt onderzocht of de opvattingen die jongeren tussen de achttien en vierentwintig hebben over de AOW, verschillen met de rest van de bevolking vanaf vijftientwintig jaar en hoe betrokken jongeren zijn en zich voelen bij ouderen.

Door data-analyses bij de Tisser vragenlijst en de vragenlijst Arbeid, Sociale Zekerheid en Bedrijf in Nederland wordt het verschil in opvattingen over de AOW tussen jongeren en de rest van de bevolking opgespoord. Doormiddel van frequentieverdelingen en een T-toets wordt aangetoond of de opvattingen die jongeren hebben over het belang en de relevantie van het *AOW pensioen* anders zijn dan de rest van de bevolking en of de opvattingen van jongeren over de “deservingness” van *AOW-gerechtigden* significant verschillen met de rest van de bevolking. Dit laatste wordt onderzocht aan de hand van stellingen, die tevens in de diepte interviews aan respondenten worden voorgelegd.

Door een aselechte steekproef uit het ledenbestand van CNV Jongeren zijn zestien respondenten benaderd voor diepte interviews waar hun betrokkenheid bij ouderen is onderzocht, om vast te stellen hoe solidair de respondenten ten aanzien van ouderen zijn. Betrokkenheid wordt in het onderzoek getypeerd als een sterk *verantwoordelijkheidsgevoel* en *inlevingsvermogen* ten opzichte van ouderen, waar naar men ook *participeert*. De respondenten worden naar deze dimensies van betrokkenheid bevraagd door diverse themavragen en stellingen.

In het volgende hoofdstuk worden de resultaten van het onderzoek behandeld. Door kwantitatieve data analyse wordt de hypothese “*Jongeren hebben andere opvattingen over de AOW dan de rest van de bevolking, omdat zij weinig betrokken zijn bij ouderen*” bevestigd of weerlegd. De kwalitatieve diepte interviews geven antwoord op de hypothese “*Indien jongeren zich niet betrokken voelen bij ouderen, zullen niet eenzijdig solidair zijn*”.

7. RESULTATEN

In het kwantitatieve deel zijn numerieke gegevens geanalyseerd, die te herleiden zijn naar het verschil in opvattingen over de AOW tussen jongeren en de rest van de bevolking. De resultaten bij de opvattingen over de AOW en de opvattingen over AOW-gerechtigden zijn in de eerste paragraaf uiteengezet. In het kwalitatieve deel zijn de diepte interviews geanalyseerd om te achterhalen hoe betrokken de respondenten bij ouderen zijn. De resultaten op de dimensies inlevingsvermogen, verantwoordelijkheidsgevoel, participatie en de stellingen over AOW-gebruikers worden in de tweede paragraaf uiteengezet.

7.1 Resultaten kwantitatief onderzoek

Opvattingen over het AOW pensioen

Hechten jongeren een ander belang aan de AOW, of vinden zij de AOW minder relevant dan de rest van de bevolking? Uit tabel 1 blijkt op het eerste gezicht dat alle respondenten een landelijke, verplichte AOW van belang vinden. Echter, bijna drie keer zoveel jongeren dan de rest van de bevolking vindt het AOW pensioen niet (zo) of heel onbelangrijk. Het grootste verschil tussen beiden groepen, is terug te vinden bij de bevolking vanaf 25 jaar, die aangeeft de AOW heel belangrijk te vinden (44,4%) tegenover slechts 18,9 % van de jongeren. Tevens is uit de tabel af te lezen dat bijna de helft van de jongeren aangeeft niet te weten of zij het huidige AOW pensioen wel of niet nodig vinden voor de samenleving. Meer dan drie kwart (82,9%) van de bevolking vanaf 25 jaar geeft aan het AOW pensioen wel of hard nodig te vinden voor de samenleving, tegenover slechts minder dan de helft van het aantal jongeren (47,4%).

Belang van landelijk verplichte AOW in % (N jongeren = 127; N rest bevolking = 1302)						Relevantie van huidige AOW in % (N jongeren = 95; N rest bevolking = 2162)				
	(Heel) onbelangrijk	Niet zo belangrijk	Belangrijk	Heel belangrijk	Weet niet	Niet nodig & noch wel, noch niet nodig	Enigszins nodig	Wel nodig	Hard nodig	Weet niet
Jongeren	2,4	7,9	61,4	18,9	9,4	1,1	9,5	26,3	21,1	42,1
Rest bevolking	1,1	2,8	49,2	44,4	2,5	0,7	9,9	37,5	45,4	6,6

Tabel 2: Opvattingen over de AOW in percentages.

Opvattingen over de AOW- gerechtigden

Uit tabel 3 blijkt dat jongeren en de rest van de bevolking in 1995 en 2006 duidelijk niet vinden dat de AOW lager moet zijn voor ouderen met veel spaargeld, dan voor ouderen zonder spaargeld. Dit correspondeert met mijn verwachtingen, dat jongeren sparen zien als eigen verantwoordelijkheid en zij het mogelijk niet eens zijn met het eenzijdige draagkracht principe, waarbij de sterkste schouders de zwaarste lasten dragen. Deze uitkomst duidt mogelijk op een voorkeur voor eigen verantwoordelijkheid en minder betrokkenheid, hetgeen in de diepte interviews wordt achterhaald. Dit kan een gevaar vormen voor het draagkracht principe, waar rijke ouderen betalen voor zwakke ouderen.

Doelgroep	VRAGENLIJST 1995						VRAGENLIJST 2006					
	Jongeren			Rest van de bevolking			Jongeren			Rest van de bevolking		
N = aantal	126			1289			90			2052		
Antwoord op stelling	Ja	Nee	Weet niet	Ja	Nee	Weet niet	Ja	Nee	Weet niet	Ja	Nee	Weet niet
Stelling: AOW premie	39,7*	43,7*	16,6	31,4*	58,6*	10,0	32,2	46,7	21,1	32,4	60,7	6,9
Stelling: Betaalde baan	54,0**	27,8**	18,2	38,9**	51,9**	9,2	33,3	47,8	18,9	36,0	57,2	6,8
Stelling: Bijverdienste	27,8+	52,4+	19,8	24,3+	67,2+	18,5	32,2*	51,1*	16,7	22,2*	73,1*	4,7
Stelling: Spaargeld	10,3	73,0	16,7	7,9	87,1	5,0	12,2	67,8	20,0	11,8	83,3	4,9

Tabel 3: Antwoorden op de stellingen in percentages, waarbij geldt: + = $\alpha < .10$; * = $\alpha < .05$; ** = $\alpha < .01$.

Bij het analyseren van beide jaren, lijken de opvattingen van jongeren en de rest van de bevolking in 2006 minder extreem van elkaar te verschillen dan in 1995. Tevens valt op dat jongeren in beide jaren ruim twee keer zo veel stellingen beantwoorden met “weet niet”, dan de rest van de bevolking. Dit hoge percentage “weet niet” is vergelijkbaar met de uitkomsten uit onderzoek wat Van Oorschot (2002) heeft gedaan. Een verklaring die hij geeft is dat jongeren nog geen mening of oordeel over de AOW ontwikkeld hebben. Om duidelijk te krijgen of de mening die jongeren over de AOW en AOW gerechtigden hebben verschilt met die van de rest van de bevolking zijn de weet niet antwoorden buiten beschouwing gelaten.

Het blijkt dat de rest van de bevolking in 1995 significant negatiever is ten aanzien van het verhogen van de AOW voor ouderen die vroeger meer premie hebben betaald, dan jongeren. De rest van de bevolking ziet ouderen die vroeger meer premie hebben betaald dus niet als “deserving”, waar jongeren er meer toe neigen om deze groep wel als “deserving” te typeren. Dit sluit aan bij de verwachtingen van het kostenbaten principe, waarbij ouderen die meer hebben bijdragen aan de AOW ook meer moeten ontvangen. Om deze verwachting te bevestigen, wordt indien de respondenten bij het interview deze groep tevens als “deserving” bestempelen, doorgevraagd naar hun motivatie.

Zowel in 1995 als 2006 vinden jongeren en de rest van de bevolking niet dat de AOW lager moet zijn voor ouderen met een bijverdienste wat aansluit bij mijn verwachting dat er een trend waarneembaar is waarbij voorkeur wordt geven aan eigen verantwoordelijkheid van individuen, ook voor bijverdiensten. Verwacht werd dat deze voorkeur in het bijzonder voor jongeren zou gelden, omdat zij het sterkst processen van individualisering doormaken. Wat echter blijkt is dat de rest van de bevolking significant negatiever is ten aanzien van het verlagen van de AOW voor ouderen die bijverdienen, dan jongeren. Een mogelijke verklaring hiervoor is het hoge aantal “weet niet” antwoorden van jongeren, waarbij jongeren de stelling mogelijk niet begrijpen of hier geen mening over hebben.

Opvallend is dat jongeren in 1995 significant positiever zijn ten aanzien van het verhogen van de AOW voor ouderen die vroeger een betaalde baan hadden, dan de rest van de bevolking, die hier meer negatieve opvattingen over heeft. Jongeren vinden ouderen die vroeger een betaalde baan hebben gehad dus meer “derserving” hetgeen aansluit bij mijn verwachting dat jongeren meer betrokken zijn bij ouderen die meer hebben bijgedragen aan de AOW en deze ouderen als meer AOW-gerechtigd zien. Ouderen die nooit een betaalde baan hebben gehad, hebben mogelijk in hun ogen minder hebben bijgedragen aan de AOW-premie, wat aansluit bij het kostenbaten principe. Door deze stelling tijdens de interviews aan de respondenten voor te leggen, wordt gekeken of zij dezelfde opvattingen hebben als jongeren in het onderzoek. Hun motivatie voor hun opvattingen worden achterhaald, om duidelijk te krijgen of ze ouderen met een betaalde baan ook als “deserving” zien, dan ouderen zonder een betaalde baan.

Samenvattend

Jongeren hechten minder belang en relevantie aan de AOW dan de rest van de bevolking, omdat bijna drie keer zoveel jongeren het AOW pensioen niet (zo) of heel onbelangrijk vindt. Minder dan de helft van het aantal jongeren vindt de AOW wel of hard nodig voor de samenleving. Jongeren hebben andere opvattingen over AOW-gerechtigden en verschillen op meer dan de helft van de stellingen significant van mening met de rest van de bevolking, wat in combinatie met de opvattingen over het belang en relevantie van de AOW de hypothese dat jongeren andere opvattingen hebben over de AOW bevestigt. Beiden uitkomsten duiden aan dat jongeren een andere opinie over de AOW en AOW-gerechtigden hebben, waarbij het aannemelijk is dat jongeren door hun andere, wat negatievere opvattingen over de AOW mogelijk minder betrokken zijn bij ouderen. De antwoorden van jongeren op de stellingen komen overeen met mijn verwachtingen, waarbij jongeren ouderen die vroeger meer AOW-premie hebben betaald of vroeger een betaalde baan hebben gehad, zien als “deserving”. Opvallend is hoge aantal “weet niet” antwoorden onder jongeren hetgeen kan betekenen dat zij nog geen mening of oordeel over de AOW hebben. De interviews kunnen hier meer duidelijkheid over verschaffen, omdat hier de motivaties van de respondenten bij hun antwoorden op de stellingen wordt achterhaald.

7.2 Resultaten kwalitatief onderzoek

De respondentengroep bestaat uit veertien respondenten, allen autochtoon met een MBO of HBO niveau, een bijbaan of een stage. Meer dan de helft van de respondenten woont thuis, waarbij de helft van de respondenten in een stad en de andere helft in een dorp of randgemeente woont. Opvallend is dat een ruime meerderheid van respondenten niet gelovig is, wat niet aansluit bij de eerste gedachte die men heeft bij een christelijke jongeren vakbond, maar voor het onderzoek representatiever is. De politieke voorkeur van respondenten gaat voornamelijk uit naar CDA en PvdA

De respondenten hebben tijdens het interview zowel negatieve als positieve associaties bij ouderen zoals; opa's, oma's, pensioen, thuiszitten, zeuren, regels, streng, afhankelijk, ouderwets, conservatief, gezellig, star, hulpbehoevend, vrije tijd, structuur, rust, het beter weten, wijs, tehuis, geraniums, etc. Zij omschrijven ouderen als personen boven de zestig

en zien stoppen met werken en pensioen als indicatie voor “oud”. Respondenten maken onderscheid tussen vitale, werkende ouderen, die seniorfuncties vervullen of verenigingswerk doen en gepensioneerden, die volgens hen meer thuis zitten, hulpbehoevend zijn en fysiek achteruit gaan, waardoor deze ouderen meer afhankelijk van anderen worden.

19 jarige, mannelijke respondent “Als je met pensioen gaat, dan hoeft dit niet te betekenen dat je moet gaan stilzitten. Maar dat zie je wel vaak. Ik vind dat ouderen dan heel snel achteruitgaan. Ze verdwijnen als het ware uit de maatschappij”

Tijdens het interview geven respondenten aan dat ouderen ver van hen afstaan, hetgeen kan duiden op een generatiekloof. Redenen hiervoor zijn het weinige contact met ouderen en het verschil in interesse- en belevingswereld. De eerder genoemde associaties bij ouderen vinden de respondenten niet bij zichzelf passen, omdat ze in vergelijking met ouderen meer vluchtigere en vrijere contacten met hun eigen leeftijdsgenoten hebben, zich interesseren voor “gamen” en verfrissende, vernieuwende ideeën hebben. Respondenten zeggen vlotter en sneller met nieuwe communicatiemiddelen om te gaan, mondiger te zijn, anderen vaker te tutoyeren, vluchtiger te leven, minder belang te hechten aan hiërarchische structuren en regels en zich minder in anderen te verdiepen dan ouderen. Dit laatste zou kunnen betekenen dat de respondenten zich mogelijk niet verdiepen in ouderen wat kan leiden tot minder betrokkenheid.

24 jarige vrouwelijke respondent: “ja, ik ben nog jong, ouder worden ligt nog zo ver weg en ik heb er zelf niet zoveel mee...ouderen hebben hun leven gehad en ik begin net..”.

19-jarige vrouwelijke respondent: “Jongeren hebben meer interesse in het omgaan met andere jongeren en gamen, in plaats van..ehh.. het bezoeken van hun opa’s en oma’s”.

Opvallend is dat respondenten bij het omschrijven waarom ouderen ver van hun afstaan, minder snel uit zichzelf als individu spraken, maar in een derde persoon of vanuit jongeren in het algemeen (zie citaat). Na doorvragen, kwamen de respondenten vaak met persoonlijke voorbeelden en bleek dit uiteindelijk wel hun persoonlijke mening te zijn.

Dimensie 1: Inlevingsvermogen

Sociale contacten en sociaal isolement

Ondanks dat respondenten aangeven dat ouderen ver hun afstaan en hun sociale contacten anders zijn dan de persoonlijke, stabiele contacten van ouderen, kunnen de meeste redelijk secuur de sociale contacten van ouderen beschrijven. Respondenten zien de contacten van ouderen uit hun omgeving afnemen, door het overlijden van leeftijdsgenoten en het minder mobiel worden van ouderen, waardoor zij minder makkelijk hun contacten kunnen onderhouden. Respondenten denken dat naarmate men ouder wordt, men ook afhankelijker is van anderen. Dit blijkt uit de voorbeelden van ouderen die gesteund worden door de partner of familie.

21 jarige vrouwelijke respondent “ Mijn buurvrouw is niet zo goed ter been, dus die kan ook niet meer vaak bij haar kennissen langs. Haar dochter brengt haar wel eens met de auto naar een goede kennis, zodat niet iedereen bij haar op bezoek hoeft te komen”

Respondenten zien eenzaamheid bij ouderen als probleem en kunnen zich inleven in de situatie van ouderen. Ze vinden dit “teleurstellend”, “naar” of zelfs “zielig”, hetgeen weergeeft dat ze zich bekommeren om hun toestand, wat een kenmerk van inlevingsvermogen en dus betrokkenheid is. Hierbij geven ze wel aan dat eenzaamheid tijdens deze leeftijdsfase een grotere rol speelt.

23 jarige vrouwelijke respondent: “Het enige wat moeilijk is wanneer je zo oud bent, en dat merk je bij mijn oma, is dat je al veel mensen hebt verloren. Mijn oma is wel eenzaam. Als je elke dinsdag met iemand kaart en deze persoon valt opeens weg, dan heb je weer iemand minder om je heen. Dit lijkt me best vervelend”

20 jarige, vrouwelijke respondent”Tja, het is erg, maar ergens ook wel logisch. Jouw leeftijdsgenoten waarmee je bent opgegroeid vallen weg. Ik denk dat ouderen hierin berusten en andere zaken zoeken om de verveling en eenzaamheid tegen te gaan”

Wonen in Nederland en Zuidelijke landen

De meeste respondenten wonen met zelfstandige ouderen in hun omgeving en geven aan dat ouderen die hulpbehoevend worden op een wachtlijst voor een tehuis komen. De respondenten hebben verschillende meningen over de woonsituatie van ouderen, maar hebben moeite om zich te verplaatsen in deze situatie en oordelen dan ook opvallend veel vanuit wat zij uit de media horen. Dit betekent dat respondenten weinig inlevingsvermogen hebben bij onbekende situaties, maar hier toch over oordelen. Er zijn negatieve meningen zoals lange wachtlijsten, een tekort aan persoonlijke aandacht en personeel en een ongezellige sfeer in bejaardentehuizen. Maar ook positieve meningen zoals beter dan alleen wonen, veel contact met andere ouderen, veel activiteiten.

19 jarige, vrouwelijk respondent “In mijn buurt heb je best veel 50plus woningen. Daar woon je zelfstandig, maar heel vaak zitten er zalen bij met verenigingen, zoals bridge, bingo en dansavonden. Ouderen hebben wel hun eigen plaatsje, maar kunnen sociaal naar buiten treden in een ontmoetingsruimte, indien ze gezelschap willen”.

24 jarige respondent over verzorgingstehuis van haar oma “Als ik daar binnenkom, dan voel ik mij niet op mijn gemak, allemaal ouderen en het ruikt er naar ziekenhuis en daar houd ik niet van. Het eten wordt ook snel rondgebracht, dan is het van.. alsjeblijft en dan ging men de deur weer uit, geen praatje of wat.. Je hoort wel vaker op tv dat het er slecht aan toe gaat in tehuizen”.

Respondenten denken dat ouderen in zuidelijke landen vaker bij hun kinderen inwonen en meer traditionele familiebanden hebben dan in Nederland. Ze vinden deze situatie in sociaal opzicht beter, omdat ouderen hun kinderen en kleinkinderen elke dag zien, maar typeren deze manier van zorgen als “ouderwets”. Hierbij spreken de meeste respondenten hun voorkeur uit over de regels, expertise en voorzieningen vanuit de Nederlandse overheid voor ouderen. Dit kan duiden op de voorkeur van betrokkenheid bij ouderen vanuit de overheid, in plaats van uit het individu. Weinig respondenten kennen mensen in hun omgeving die hun ouders thuis verzorgen en geen enkele respondent wil later zelf hun ouders in huis. Redenen hiervoor zijn, privacy, de druk en belasting en de Nederlandse cultuur waardoor er geen tijd en ruimte voor deze manier van zorgen is, hetgeen aangeeft dat jongeren dit ook niet vanuit hun opvoeding hebben meegemaakt.

20 jarige, mannelijke respondent *“De werkdruk is anders in Italië, mensen genieten naar mijn idee meer van het leven en ze zijn niet anders gewend dan hun familie op te nemen. Hier zijn mensen meer op zichzelf gericht en heerst er een tweeverdieners cultuur, waarbij het kind de hele week bij de crèche zit. Er is weinig tijd, tijd is geld, er is veel gestress en je kunt niets tegen deze cultuur doen, ook ik ben er onderdeel van”*

21 jarige, mannelijke respondent *“ik denk wel dat het een goede zaak is; maar..als je zelf je gezinnetje hebt, is het een grote taak erbij. Het kost veel tijd en het is een aanslag op je privé leven. Dat is denk ik waar het aan schort (kuch) mensen hebben geen tijd meer en kunnen geen tijd maken om voor hen eigen ouders te zorgen. Dat is best triest...omdat er geen tijd is voor sociaal leven”.*

Voorzieningen

Respondenten vinden het moeilijk om zich in te leven in de behoeften van ouderen en noemen voornamelijk primaire voorzieningen die te maken hebben met zorg, vervoer op maat, hulpmiddelen, maaltijdvoorzieningen, hulp in huis of voorzieningen die inspelen op ouderen die minder kunnen besteden, zoals de vijftenzestig plus korting.

23 jarige, vrouwelijke respondent *“Ik vind het best lastig om mij in ouderen te verplaatsen, die kunnen vast wel honderd voorzieningen inclusief verbeterpunten opnoemen. Ik denk hoe ouder je wordt, hoe afhankelijker je bent en meer zaken je opvallen die niet goed geregeld zijn. Dit is ook afhankelijk van het aantal personen op wie je kan rekenen in je omgeving”.*

Financiën en leven onder de armoedegrens

Respondenten geven aan dat ouderen een pensioen, uitkering of spaargeld hebben en de meeste menen dat ouderen goed rondkomen van de AOW en stellen dat het in Nederland niet nodig is om onder de armoedegrens leven. Armoede onder ouderen wordt wel gezien als een sociaal probleem, waarbij wordt aangegeven dat er voldoende regelingen in Nederland zijn om dit te voorkomen. Dit geeft de gewenning van respondenten aan regelingen voor ouderen vanuit de verzorgingsstaat weer, waarbij respondenten er naar mijn idee vanuit gaan dat de overheid voor ouderen te zorgen.

23 jarige, mannelijke respondent *“Mijn ene oma heeft alleen maar een uitkering. Volgens mij is dat ook niet echt een vetpot. Doordat ze vrij zuinig is redt ze het wel, maar het is niet ruim”.*

24 jarige, mannelijke respondent: "Ik ben geneigd te zeggen dat ouderen indien zij financiële problemen hebben eigenlijk eerst naar betreffende overheidsinstanties moeten stappen voor bijstand of wat dan ook. Er zijn genoeg mogelijkheden, daar ben ik van overtuigd. Het is vaak zo dat ouderen denken dat ze alleen maar moeten rondkomen van hun AOW'tje...Je hebt natuurlijk ook bijzondere bijstand, wat in Nederland is geregeld. Er zijn genoeg mogelijkheden om het financieel redelijk goed te hebben als oudere".

Identificatie door het beschrijven van een situatie

Respondenten kunnen zich redelijk identificeren met ouderen en gedetailleerd hun gevoel en gedrag omschrijven. Respondenten gaven aan hoe het voor een ouder persoon is om tijdens de spits met het openbaar vervoer te reizen. Voor de meeste respondenten bleek dit een alledaagse bezigheid, waardoor ze zich beter konden inleven, bestaande situaties beter konden omschrijven en zich bepaalde moeilijkheden beter konden voorstellen.

22 jarige, mannelijke respondent "Ik zou me als oudere erg bedrukt voelen in de spits. Zoveel mensen om je heen, je bent niet meer zo stabiel... Ik denk daarom ook dat het goed is dat er van die speciale zitplaatsen zijn, dan heb je als oudere ook wat rust".

19 jarige, vrouwelijke respondent "Ik zou als oudere de maatschappij verhard vinden, in de trein kijkt niemand meer voor elkaar uit. Het is van, ik ben belangrijk, ik ga voor, de rest kan mij niets schelen, zolang ik maar een plekje heb in de bus".

Respondenten geven aan als oudere niet uit zichzelf te vragen of zij tijdens het reizen op een bezette plek mogen zitten en denken dat ouderen zich waarschijnlijk niet op hun gemak voelen door de toegenomen agressie. Respondenten geven aan zelf op te staan voor ouderen, uit beleefdheid, doordat zij rekening houden met ouderen en omdat dit hen is aangeleerd. Dit duidt op een inlevingsvermogen naar de behoeften van ouderen vanuit de respondenten. Wel maken respondenten eerst een inschatting op basis van de vitaliteit van ouderen en wordt een beeld geschetst van leeftijdsgenoten die mogelijk niet opstaan.

19 jarige, vrouwelijk respondent: "Het klinkt misschien nobel, maar ik denk dat ik zou opstaan. Het is wel lastig, want als er niemand opstaat, zeg maar.. waarom jij dan wel?"

20 jarige, mannelijke respondent: "Indien ik aan de binnenkant zit, zal je minder snel opstaan. Dan heb ik ook de neiging om te zitten en te wachten tot iemand anders opstaat".

23 jarige, vrouwelijke respondent: "Ik zal als oudere afwachtend zijn, ik zou de boel niet zelf regelen. Als ik geen zitplaats heb, dan niet. Persoonlijk zou ik wel denken van "kan jij niet even opstaan?" Maar dat is iets tussen die oudere en die persoon, of een kwestie voor de conducteur".

Samenvattend

Ondanks het feit dat respondenten niet veel overeenkomsten met ouderen hebben, kunnen zij zich redelijk verplaatsen in ouderen en hun gevoel en gedrag in situaties omschrijven. Desalniettemin blijken bepaalde situaties die niet bekend zijn voor respondenten, lastig te omschrijven, waarbij zij snel een mening geven, in plaats van zich daadwerkelijk in te leven. Uit hun houding blijkt dat respondenten zich om ouderen bekommeren. Respondenten zijn opgegroeid in een samenleving waarbij er naar hun mening voldoende voorzieningen zijn, waardoor ouderen niet in armoede hoeven te leven en het in huis nemen van ouderen niet aansluit bij de heersende cultuur.

Dimensie 2: Verantwoordelijkheidgevoel

Fysieke ondersteuning

Respondenten geven bij het onderwerp sociaal isolement aan dat ouderen in de eerste plaats zelf een rol hebben om hun eenzaamheid tegen te gaan. Dit betekent dat respondenten waarde hechten aan de eigen verantwoordelijkheid van ouderen. De partner of familie komen op de tweede plaats voor ondersteuning. Respondenten maken een duidelijk onderscheid tussen bekende en anonieme ouderen en voelen zich meer verantwoordelijk (en dus betrokken) bij bekende ouderen. Respondenten kennen zichzelf een rol toe bij het ondersteunen van bekende ouderen, omdat deze ouderen dichtbij staan en hun behoefte zichtbaar is.

18 jarige vrouwelijke respondent over eenzame ouderen "Ik denk dat ze er zelf voor kiezen om niet de deur uit te gaan. Ze kunnen zich aansluiten bij een clubje, zodat ze weer contacten opbouwen. Dat doen de meeste niet, dus is dat ook hun eigen schuld".

24 jarige, vrouwelijke respondent “Voor mijn familie vind ik het zieliger als ze alleen zijn, dan voor andere ouderen. Ik heb daar gewoon meer gevoel bij. Omdat ik ze goed ken, weet ik ook dat ze het fijn vinden als ik om de maand de tuin bij hark”.

Financiële ondersteuning

Respondenten voelen, net als bij fysieke ondersteuning, minder voor financiële ondersteuning bij anonieme, onbekende ouderen, waarbij de meest genoemde reden is dat respondenten zich niet betrokken voelen bij onbekende ouderen. Wel geven respondenten aan in de toekomst op een “verplichte” en “onoverkomelijke” manier onbekende ouderen financieel te ondersteunen, door ouderdomsregelingen vanuit de overheid. Enkele respondenten zijn het niet eens met deze regelingen, voelen zich niet verantwoordelijk voor ouderen in Nederland of benadrukken hun voorkeur voor private regelingen, wat een kenmerk voor een geïndividualiseerde houding is.

24 jarige, vrouwelijke respondent “Ik kan me niet voorstellen dat iedereen vrijwillig voor ouderen betaalt. Zeker niet nu alles steeds duurder wordt. Je betaalt over je uitkering tegenwoordig ook belasting, dat zijn toch belachelijke dingen? Het is de verantwoordelijkheid van de regering om hier goed mee om te gaan”.

18 jarige, mannelijke respondent: “Voor alle ouderen voel ik me niet verantwoordelijk. Mensen moeten gewoon zelf voor hun geld zorgen. Ik vind het best erg dat ik straks voor andere ouderen moet betalen, ik heb liever dat iedereen voor zichzelf spaart”.

De meeste respondenten zijn het met de regelingen vanuit de overheid eens en refereren naar bekende ouderen, waarvan de respondenten vinden dat zij een basis moeten hebben om van te leven. Opvallend is dat respondenten vermelden dat iedereen hiervoor moet bijdragen en dat zij verwachten dat deze regeling ook op hen van toepassing is indien zij later zelf oud zijn. Deze laatste verwachting sluit aan bij tweezijdige solidariteit, doordat respondenten die aangeven zich financieel verantwoordelijk te voelen voor ouderen, deze regeling niet alleen steunen uit betrokkenheid, maar ook uit eigenbelang.

21 jarige, vrouwelijke respondent “ Ja...dat is gewoon zo, als mijn oma geen bijdrage ontvangt dan kan ze niet rondkomen en dat is ook niets. Dus ik denk wel dat alle ouderen voldoende geld

moeten hebben om te wonen en te eten. Je betaalt ook voor je toekomst denk ik...Doordat anderen later ervoor zorgen dat jij ook nog een inkomen hebt als je oud bent."

19 jarige, mannelijke respondent "Je hebt het later ook zelf nodig, dus een bepaalde verantwoordelijkheid. Ouderen hebben hard gewerkt en ook recht op een bijdrage".

Stelling: "Ouderen moeten verantwoordelijkheid nemen voor hun eigen leven en daarop aanspreekbaar zijn"

Respondenten zijn het hiermee eens, maar uit diverse voorbeelden wordt duidelijk dat ouderen met een fysieke of psychische beperking uitzondering zijn. Hieruit blijkt dat respondenten ouderen met een van deze beperkingen duidelijk als "deserving" of hulpwaardig zien, waarbij ze aangeven dat deze ouderen niet meer in staat worden geacht verantwoorde keuzes te maken, doordat zij dement of ernstig ziek zijn. Respondenten benadrukken dat de familie of de overheid zorg moet te dragen voor deze ouderen.

18 jarige, mannelijk respondent: "Ouderen zijn natuurlijk verantwoordelijk voor het regelen van hun eigen zaken, maar aan de andere kant moeten ze door familie ondersteund worden indien ze lichamelijk aftakelen of niet meer in orde zijn".

24 jarige, mannelijke respondent over verantwoordelijkheid van samenleving voor ouderen "Ouderen hebben hoe dan ook een eigen verantwoordelijkheid. Indien ze bijvoorbeeld hun woning niet verlaten en niets ter zijde schuiven, omdat ze ergens willen blijven wonen...Het houdt een keer op. Indien er een heup wordt gebroken hebben ouderen ook de verplichting om toekomstgericht te denken".

Samenvattend

Respondenten voelen zich verantwoordelijk voor bekende ouderen, omdat zij dichtbij staan. Onbekende ouderen, zijn volgens de respondenten zelf verantwoordelijk voor hun leven en mogen hierop aangesproken worden. Lichamelijk of psychisch beperkte ouderen worden als uitzondering gezien, waarbij de partner of familie verantwoordelijk is. De respondenten die zich niet financieel verantwoordelijk voor ouderen voelen, wijzen op de eigen verantwoordelijkheid van ouderen. Respondenten die zich wel financieel verantwoordelijk voelen, redeneren vanuit de verplichting van de regeling of vanuit

bekende ouderen en vinden dat alle ouderen een basis nodig hebben om van te leven, mits ze hetzelfde terug kunnen verwachten, wat duidt op een verwachting van wederkerigheid.

Dimensie 3: Participatie

Vrijwilligerswerk

Activiteiten die de betrokkenheid van respondenten bij ouderen weergeven, zijn kleine hand en spandiensten, zoals het vervoeren van ouderen, maken van een praatje, klussen, tuinieren, het vervullen van een ombudsfunctie, het tillen of doen van boodschappen of het vegen van het portiek. Voorbeelden geven aan dat respondenten deze handelingen verrichten bij ouderen uit de familie of buurt, waaruit hun betrokkenheid blijkt bij bekende ouderen. Respondenten willen dit mogelijk ook voor onbekende ouderen doen, indien het een kleine dienst is die door ouderen zelf gevraagd wordt, zij hier tijd voor hebben of hiervoor betaald worden. Dit laatste laat duidelijk een tegen verwachting vanuit de respondenten zien, hetgeen als tweezijdig solidair kan worden geïnterpreteerd.

18 jarige vrouwelijke respondent "Ik help mijn opa wel met kleine dingetjes hoor, zoals het doen van boodschappen, of zo...En ik wil later met mijn studie wel iets met ouderen doen, zoals het organiseren van activiteiten. Indien dit met mijn diploma kan, als echt werk, lijkt me dat leuk".

Respondenten verschillen in mening over het doen van onbetaald vrijwilligerswerk. Respondenten die geen vrijwilligerswerk (willen) doen, geven de voorkeur aan betaald werk of geven aan in deze fase van hun leven te druk te zijn met hun studie, sociale contacten of baantjes. Respondenten die vrijwilligerswerk (willen) doen, geven voorkeur aan buitenlandse hulporganisaties als het rode kruis, sportverenigingen, radio, barwerk, clubwerk, rekenkamer of de politiek. Vrijwilligerswerk met ouderen spreekt hen niet aan, omdat dit werk niet bij hen opkomt, niet aansluit bij hun interesse en er weinig andere leeftijdsgenoten uit hun omgeving met ouderen werken. Dit betekent dat de betrokkenheid bij ouderen niet uit het gedrag van de respondenten blijkt, omdat zij liever omgeven worden door leeftijdsgenoten en zich interesseren in ander vrijwilligerswerk.

23 jarige, vrouwelijke respondent “Ik zou best vrijwilligerswerk willen doen, maar ik weet niet of ouderen voor mij zijn weggelegd. Ik heb ook niemand in mijn omgeving daarover gehoord, die doen iets op de club of sportvereniging. Af en toe iets met mijn oma doen vind ik wel genoeg”.

22 jarige, mannelijke respondent “Vrijwilligerswerk met ouderen is enorm goed, maar ik heb zelf niet zoveel met ouderen, juist meer met jonge mensen. Daar ben ik zo ingerold, ik weet ook niet zo goed waarom. Ik heb nog nooit werk met ouderen gedaan, dus ik weet ook niet zo goed of dat bij mij past. Mijn vriendin doet via haar werk vrijwilligerswerk met ouderen. Haar vader deed dat al jaren en zo is zij daarmee in contact gekomen”.

Maatschappelijke stage

De respondenten die maatschappelijke stage een goed idee vinden geven aan dat een verplichte stage met ouderen in de zorg je kan helpen bij het maken van een sectorkeuze, tot nieuwe inzichten kan leiden en bewustwording van normen en waarde creëert waarbij tevens het vrijwilligerswerk wordt gepromoot.

24 jarige, mannelijke respondent “Maatschappelijke stage dient niet alleen om gevoel voor en met de medemens te creëren, maar ook om het vrijwilligerswerk te promoten. Verplichtstelling in de zorg is misschien een beetje conservatief, maar vroeger kwam iedereen op de huishoudschool in aanraking met verzorgende taken. De zorgsector komt steeds verder van jongeren af te staan en is vooral bekend om zijn negatieve berichten, zonder dat jongeren weten wat het werk daadwerkelijk inhoudt. Door maatschappelijke stage kan je blik op dit werkveld worden verruimd”

Meerdere respondenten stellen dat de verplichtstelling die voor de maatschappelijke stage geldt scholieren geen keuzevrijheid geeft, hun motivatie en interesse hierdoor afneemt en niet iedereen goede sociale vaardigheden heeft om met ouderen te werken.

20 jarige, mannelijke respondent “Ik denk dat je moet oppassen dat je geen mensen verplicht, dan loopt juist iedereen weg. Dat is net als bij vrijwilligerswerk, je moet het vrijblijvend houden. Aan de ene kant moet je rekening houden met de keuze en de interesse van de scholier, aan de andere kant moet je laten zien dat het leuk kan zijn, maar ik zou absoluut niet verplicht moeten worden om in de zorg te gaan werken, ik kan wel iets spannenders verzinnen”

23 jarige, mannelijke respondent “Niet iedereen kan even goed met ouderen omgaan. Indien je dit verplicht, moet dit wel aansluiten bij de opleidingswensen van een persoon die de stage gaat lopen. Ik ben zelf technisch aangelegd, dus ik zie dat niet zo één, twee, drie voor me”.

Goede doelen

Respondenten steunen goede doelen, bij actuele rampen en voornamelijk via collectes omdat respondenten nog niet over een vast inkomen beschikken, hetgeen het storten van een maandelijkse bijdrage bemoeilijkt. Goede doelen waar respondenten zich betrokken bij voelen zijn de kerk, het kankerfonds, natuurbehoud, greenpeace, proefdiervrij, Novib, KIKA en “save the children”. Opvallend is de betrokkenheid van respondenten bij natuur-, dier- en kinderfondsen. Het blijkt dat respondenten de reclames van deze goede doelen pakkend vinden, kinderen als de toekomst beschouwen en aangeven dat natuur en dier zichzelf niet kunnen beschermen. Respondenten doneren niet aan goede doelen voor ouderen, hetgeen mogelijk aangeeft dat respondenten vinden dat ouderen niet “beschermd” hoeven te worden.

18 jarige, vrouwelijke respondent “Rampen zoals de tsunami, ja, die vind ik belangrijk. Zo een tv-uitzending zegt mij genoeg om geld te storten, echt verschrikkelijk voor die mensen”.

23 jarige, vrouwelijke respondent: “Kinderen zijn gewoon heel jong...die hebben een heel leven voor zich. Als je daar iets aan kan doen dan heb je een heel lang leven geholpen. Maar een...oudere, als je die helpt, die hebben toch nog maar enkele jaren en die gaan op een gegeven moment toch...ja, alles wordt slechter, dus die overlijden dan. Dan geef ik toch meer mijn voorkeur voor kinderdoelen”.

Stelling: “Als ik iets voor iemand doe, dan verwacht ik er ook iets voor terug”

De meeste respondenten zijn het niets eens met de stelling, waarbij zij aangeven wel eens belangeloos iets voor een ander doen, omdat het een goed gevoel en voldoening geeft en zij eerder belang aan een gebaar of compliment hechten, dan iets materieels. Wel doen respondenten eerder iets voor bekenden, dan voor onbekenden, zonder iets terug te verwachten. Opvallend is dat de meeste respondenten aangeven dat ze de stelling wel vinden passen indien het om geld gaat en respondenten het normaal vinden dat anderen ook iets voor hun zouden doen indien zij zelf hulp nodig hebben. Deze laatste opmerking

die door een aantal respondenten is gemaakt, gaat uit van wederkerigheid van een ander, ook al is dat niet meteen na het doen van een dienst, maar in tijden dat respondenten zelf hulp nodig hebben, wat wijst op een tweezijdige solidaire houding.

23 jarige, vrouwelijke respondent “In het algemeen vind ik dat niet, al ligt het aan wat er gevraagd wordt. Bij vriendinnen is het geen probleem, dat gaat automatisch. In het onderwijs merk ik wel dat als je vaak iets voor iemand doet, je ook iets terug verwacht, maar uiteindelijk gaat dat allemaal zo vanzelf en word je er wel voor bedankt en dan is het wel goed”.

19 jarige, mannelijke respondent “Op zich wel, maar het is niet zo dat je dat persé gaat verwachten, maar het zou wel leuk zijn. Zoals dit interview..ik zit hier ook in mijn vrije tijd. Het is dan wel fijn dat ik een vergoeding krijg, anders had ik het misschien niet gedaan”.

22 jarige, vrouwelijke respondent “Zodra het om geld gaat vind ik het iets anders. Dat doe je niet bij de eerste de beste. Ook al ken je iemand goed, dan moet je hier goed over na denken. Je gaat toch een grens over, waarbij je iemand moet kunnen vertrouwen”.

Samenvattend

Uit de hand en spandiensten die respondenten voor bekende ouderen doen, blijkt hun participatie. Bij onbekende ouderen zijn respondenten hier toe minder bereid. Respondenten geven geen voorkeur aan vrijwilligerswerk met ouderen, omdat dit niet aansluit bij hun interesse en het vrijwilligerswerk wat leeftijdsgenoten uit hun omgeving doen. Belangrijk is dat respondenten die verplicht vrijwilligerswerk moeten doen een behoefte aan keuzevrijheid hebben, hetgeen hun motivatie verhoogd. Respondenten voelen zich maatschappelijk betrokken bij natuur-, dier- en kinderfondsen en zullen eerder belangeloos iets voor bekende ouderen doen, dan voor onbekenden, waarbij respondenten er vanuit gaan dat iedereen dat doet wanneer er hulp nodig is.

Opvattingen over AOW-gebruikers

De stellingen uit het kwantitatieve deel (zie paragraaf 6.2 B) zijn ter controle en verdieping in de interviews aan de respondenten voorgelegd, waarbij er is gelet op hun motivatie. Opvallend was het grote aantal respondenten dat moeite had met het beantwoorden van de stellingen en aan hun antwoord twijfelden, iets wat uit hun

tegenstrijdige antwoorden bleek. Respondenten stelden dat hun antwoord op de stelling per situatie verschilde, dat er bij elke stelling uitzonderingsgevallen waren en zij het lastig vonden om uit twee uitersten te kiezen. De meerderheid van de respondenten had nog niet echt over de AOW nagedacht omdat ze hier nog niets mee te maken hadden. Zij gaven aan dat hun mening na een aantal jaar mogelijk anders zou kunnen zijn, hetgeen aansluit bij de verklaring die van Oorschot geeft, waar jongeren nog geen mening over de AOW hebben ontwikkeld.

“Het AOW pensioen moet hoger zijn voor ouderen die vroeger meer AOW-premie betaald hebben, dan voor wie minder AOW-premie heeft betaald”

De meeste respondenten beantwoordden de stelling positief, hetgeen overeenkomt met mijn verwachtingen. Respondenten zien ouderen die vroeger meer premie hebben betaald als “deserving” en ouderen die minder premie hebben betaald als “undeserving”. Herhaaldelijke motivatie verklaart dat personen die meer betalen ook het recht hebben om meer te ontvangen. Enkele respondenten beantwoordden de stelling negatief en zijn voor het draagkracht principe. Zij gaven als motivatie dat “de sterkste schouders de meeste lasten moeten dragen” en de focus moet liggen op wie het meest nodig heeft.

24 jarige vrouwelijke respondent “De meeste mensen die een HBO of universitaire opleiding hebben gedaan, zullen een betere baan en salaris hebben dan mensen met een lage opleiding. Deze eerste groep heeft harder gestudeerd en gewerkt en mogen ook iets terugverwachten”

“Het AOW pensioen moet hoger zijn voor ouderen die een betaalde baan hebben gehad, dan voor ouderen die nooit een betaalde baan hebben gehad”

Deze stelling wordt tevens positief beantwoord, waarbij ouderen die een betaalde baan hebben gehad als “deserving” worden geïnterpreteerd en ouderen die nooit een betaalde baan hebben gehad als “underserving” worden bestempeld. Opvallend bij de motivatie is dat respondenten een uitzondering maken voor arbeidsongeschikten, vrijwilligers of gesubsidieerde banen. Hieruit komt duidelijk naar voren dat jongeren vinden dat iemand die geen duidelijke reden heeft om niet te werken, een lagere AOW uitkering moet hebben en dus “underserving” is.

20 jarige, vrouwelijk respondent “Indien jij je hele leven lang je hand op hebt gehouden, terwijl je wel kan werken, dan ben je gewoon een profiteur. Als jij je hele leven je kapot hebt gewerkt, heb je een bijdrage aan de samenleving geleverd en moet je hierdoor ook meer krijgen”.

“Het AOW pensioen moet lager zijn voor ouderen met een bijverdienste, dan voor ouderen zonder bijverdienste”

Respondenten beantwoorden deze stelling in het algemeen negatief en maken hierbij geen onderscheid tussen de “deserving” en “underserving” ouderen. De motivaties voor de antwoorden liggen bij de eigen verantwoordelijkheid en keuze van het individu om bij te verdienen, hetgeen correspondeert met mijn verwachtingen. Ook wordt aangegeven dat bijverdienen moet lonen en iets op moet leveren. De enkele respondenten die de stelling positief beantwoorden, gaven als motivatie aan dat ouderen die iets extra’s hebben de AOW ook niet zo nodig hebben en alles naar behoefte verdeeld moet worden.

24 jarige, mannelijke respondent “Je haalt zo het principe weg, de uitdaging. Waarom zouden mensen nog gaan werken als ze hetzelfde krijgen?”

18 jarige, mannelijke respondent: “Als je een goede baan en een goed pensioen hebt, waarom zou je dan nog AOW krijgen? Voor een goede erfenis voor de kinderen? Dat vind ik ook niet goed, want het moet naar de mensen die dat echt nodig hebben”.

“Het AOW pensioen moet lager zijn voor ouderen met veel spaargeld, dan voor ouderen zonder of met weinig spaargeld”

Bijna alle respondenten beantwoorden de stelling negatief en maken geen onderscheid tussen “deserving” en “undeserving” ouderen. De belangrijkste motivaties hiervoor zijn het eigen recht om te sparen en de persoonlijke keuze van het individu. Het merendeel van de respondenten geeft aan dat het sparen van geld een eigen verantwoordelijkheid is, hetgeen overeenkomt met mijn verwachtingen. Motivaties voor het positief beantwoorden van de stelling zijn dat het bestedingspatroon van iedereen gelijk moet zijn en degene die minder AOW behoeft, ook minder moet ontvangen.

22 jarige mannelijke respondent “Ik heb ook een kameraad die heeft meer loon dan ik, maar minder geld op zijn rekening omdat hij alles koopt wat hij leuk vindt. Waarom zou die straks meer moeten krijgen dan ik?”

18 jarige, mannelijke respondent “heb je niet goed gespaard, dan is dat jouw probleem”

7.3 Afsluitend

“Jongeren hebben andere opvattingen over de AOW dan de rest van de bevolking, omdat zij zich minder betrokken voelen bij ouderen”. Waar de rest van de bevolking de AOW hard nodig vindt voor de samenleving en als belangrijk bestempelt, vinden jongeren de AOW minder relevant of van belang. Door dit verschil in opvattingen en het feit dat jongeren op meer dan de helft de stellingen over AOW-gerechtigden tevens significant van mening verschilt met de rest van de bevolking, kan de hypothese naar mijn inzien bevestigd worden. De uitkomsten tonen aan dat jongeren een andere opinie over de AOW en AOW-gerechtigden hebben dan de rest van de bevolking, waarbij niet wordt uitgesloten dat dit komt doordat jongeren weinig betrokken zijn bij ouderen.

“Indien jongeren zich niet betrokken voelen bij ouderen, zullen zij hier naar handelen en zijn zij niet bereid om de AOW eenzijdig te steunen”. Er kan gesteld worden dat respondenten zich redelijk kunnen inleven in ouderen, zich weinig (financieel) verantwoordelijk voelen voor anonieme ouderen en uit hun participatie weinig betrokkenheid bij anonieme ouderen blijkt. Doordat respondenten ondanks het inlevingsvermogen in ouderen, zich weinig verantwoordelijk voelen voor anonieme ouderen en hier ook niet naar handelen, kan geconcludeerd worden dat de respondenten weinig betrokken zijn bij ouderen. De motivaties dat ouderen ver van de respondenten afstaan, de interesse en belevingswereld van de respondenten anders is en zij in het dagelijkse leven weinig contact met ouderen hebben, spelen hierbij een belangrijke rol. Respondenten benadrukken de eigen verantwoordelijkheid van ouderen en voelen zich financieel verantwoordelijk voor ouderen, indien ze hetzelfde terug kunnen verwachten, wat duidt op een verwachting van wederkerigheid. Dit doet afbreuk aan eenzijdige solidariteit en bevestigt de verklaring dat jongeren mogelijk niet bereid zijn om de AOW eenzijdig te steunen.

9. CONCLUSIE EN DISCUSSIE

In dit onderzoek is beschreven dat de houdbaarheid van de AOW door vergrijzing en individualisering onder druk staat. Door de vergrijzing neemt het aantal ouderen toe en het aantal jongeren af, waardoor het belang van eenzijdige solidariteit de komende jaren toeneemt. Dit komt omdat de jongeren op het hoogtepunt van de vergrijzing eerder zijn aangewezen op de kosten dan de baten van de AOW (Kuiper & Visser, 2005). Waar het probleem van de betaalbaarheid van de AOW voor de jongere generatie is aangestipt, rijst tevens de vraag of de AOW aansluit bij de behoeften en opvattingen van jongeren in een moderne geïndividualiseerde samenleving. De vraagstelling van het onderzoek luidt dan ook of jongeren andere opvattingen over de AOW hebben dan de rest van de bevolking en of betrokkenheid hier een rol bij speelt.

In het onderzoek is aangetoond dat jongeren andere opvattingen hebben over de AOW dan de rest van de bevolking. Jongeren hechten duidelijk minder belang en relevantie aan de AOW-regeling, dan de rest van de bevolking. Tevens hebben jongeren significant andere opvattingen over AOW-gerechtigden dan de rest van de bevolking, waarbij jongeren ouderen die meer AOW-premie hebben betaald of vroeger een betaalde baan hadden, zien als “deserving”. Dit sluit aan bij de verwachting, dat jongeren doordat zij vinden dat de kosten gelijk moeten zijn aan de baten, tweezijdig solidair zijn. Interviews bevestigen dat personen die meer betalen ook het *recht* hebben om meer te ontvangen.

Uit de behandelde sociologische literatuur blijkt dat de betrokkenheid van jongeren bij ouderen een rol kan spelen bij hun opvattingen over de AOW. Uit de literatuurstudie blijkt dat individualisering leidt tot een verschuiving van eenzijdige naar tweezijdige solidariteit, waarbij betrokkenheid cruciaal is voor het instandhouden van de AOW. Doordat jongeren het sterkst processen van individualisering ondergaan, kan worden verondersteld dat zij meer tweezijdig solidair en minder betrokken bij ouderen zijn. Dit wordt bevestigd door andere effecten van het individualiseringsproces, waarbij sociale relaties vervagen, er minder wederzijdse loyaliteit is, opvattingen, normen en waarden veranderen en men rationeler en berekenend wordt. Hoe betrokken jongeren bij ouderen zijn en of zij hier ook naar handelen is dus van belang om te onderzoeken.

Uit diepte interviews blijkt dat jonge, respondenten weinig betrokken bij ouderen zijn, doordat zij zich niet goed kunnen inleven ouderen, omdat zij aangeven dat ouderen ver van hun afstaan, door het verschil in leeftijd, interesse en belevingswereld. De weinig betrokken houding van respondenten blijkt vooral bij anonieme ouderen, waarbij zij vinden dat deze ouderen een eigen verantwoordelijkheid hebben. Hieruit blijkt hun geïndividualiseerde houding, waarbij men steeds meer gericht is op het verzorgen van zich zelf en handelt uit eigen belang (Kuiper & Visser, 2005).

De respondenten die zich financieel verantwoordelijk voelen voor ouderen, laten hun gewenning aan de vanzelfsprekendheid van verplichte ouderdomsregelingen blijken. Tevens hebben zij de verwachting dat zij later hetzelfde terugkrijgen, waarbij dit zoals Taylor-Gooby (2001) stelt, als een “recht” wordt zien. Dit ondersteunt de hypothese dat respondenten waarde hechten aan de wederkerigheid van voorzieningen, waardoor zij mogelijk minder eenzijdig solidair zijn. De weinig betrokken houding van respondenten bij ouderen komt ook naar voren omdat jongeren hier niet naar handelen. Zij willen graag omgeven zijn met leeftijdsgenoten en voelen zich meer maatschappelijk betrokken bij organisaties die zich bezighouden met zoals Felling (2004) dit stelt “nieuwe thema’s” zoals natuur en milieu, kinderen of internationale hulp. Uit kleine hand en spandiensten blijkt dat zij betrokken zijn bij bekende ouderen, zoals burens of familie.

Doordat de respondentengroep gevormd is door leden van de jongerenbond en niet representatief is voor de totale jongere bevolking in Nederland, blijken deze uitkomsten echter wel verontrustend. Van deze huidige respondenten zou juist vanwege hun christelijke achtergrond en hun actieve burgerschap door hun lidmaatschap bij een vakbond worden verwacht dat ze betrokken zijn bij de samenleving en dus bij ouderen. Hieruit kan verondersteld worden dat indien er een grotere, representatieve respondentengroep van jongeren wordt gevormd, de uitkomsten duiden op mogelijk nog minder betrokkenheid bij ouderen.

Om terug te komen op de titel van het onderzoek; “Sociaal contract onder druk?”, wil ik tot slot vooruitblikken en mijn verwachtingen weergeven. Het is niet voor niets dat mijn titel van het onderzoek in een vragende vorm is gezet. Jongeren zijn namelijk een belangrijke doelgroep als het gaat om de financiering van de AOW, maar zij zijn niet dé oplossing. Uit de discussies over de AOW blijkt dat een fiscalisering wordt voorgesteld, waarbij welvarende ouderen meebetalen aan de AOW. Verder wordt ik maandelijks benaderd door private organisaties die mij het belang van het sparen voor mijn oude dag bij hun organisatie proberen duidelijk te maken. Hiermee wil ik aangeven dat de markt rondom sparen voor later - door beleggen, lijfrentes of het vastzetten van een maandelijks bedrag- opleeft en inspeelt op de verontrustende gedachte dat de zuilen van het Nederlands pensioensysteem barstjes beginnen te vertonen en er niet gerestaureerd wordt.

Het ergste scenario ik persoonlijk uit dit onderzoek kan schetsen is dat jongeren doordat zij minder betrokken bij ouderen zijn of negatievere opvattingen over de AOW hebben dan de rest van de bevolking, de AOW niet meer steunen en in opstand komen. Ondanks dat de AOW een verplichte regeling is, kunnen jongeren zich verzetten, door te stemmen op politieke partijen die staan voor minder overheidsbemoedienis en streven naar eigen verantwoordelijkheid van individuen in de samenleving. Ik verwacht echter dat dit niet gebeurt, omdat het heel begrijpelijk is dat jongeren van achttien tot vierentwintig nog niet bezig zijn met later en zich in een levensfase bevinden die gekenmerkt wordt door het ontwikkelen van jezelf. Tijdens dit onderzoek is deze verwachting ondersteund door het hoge aantal weet niet antwoorden, respondenten die aangeven zich nog niet hebben verdiept in de AOW en aangeven dat ze op dit moment in hun leven nog niets met de AOW te maken hebben. Mijn verwachting is dat de opvattingen en meningen van jongeren na een aantal jaar anders zullen zijn, of zoals een respondent goed weergeeft:

“Ach, nu ben ik gewoon nog veel bezig met mijzelf en laat ik de rest van de wereld voor wat het is. Jongeren hebben hun eigen problemen en misschien maken zij deze problemen wel super groot, maar dit heeft gewoon met de leeftijd te maken. Op dat moment vind je jezelf en je problemen gewoon het belangrijkste, dat heeft iedereen denk ik wel gehad. Je kan zeggen dat het egoïstisch is en misschien is de jeugd dat ook wel...maar het is maar iets tijdelijks. Als je ouder wordt en je erbij hoort, ga je zaken anders bekijken, heb en maak je tijd voor anderen”

10. AANBEVELINGEN

Naar aanleiding van de zojuist genoemde conclusies van het onderzoek, of interessante opvallendheden die tijdens het onderzoek naar voren kwamen wordt in dit hoofdstuk een aantal aanbevelingen gegeven, die in een aantal gevallen kunnen dienen voor vervolg onderzoek.

Ten eerst blijkt uit de literatuurstudie van het onderzoek dat betrokkenheid mogelijk samenhangt met opvattingen over de AOW. Allereerst is aangetoond dat jongeren andere, negatievere opvattingen hebben over de AOW, dan de rest van de bevolking, waarbij ze meer onderscheid maken tussen deserving en undeserving AOW-gebruikers. Ten tweede blijkt dat de respondenten bij het interview weinig betrokken zijn bij ouderen. Omdat er in dit onderzoek gebruik is gemaakt van twee verschillende respondentengroepen kan er niet worden gesproken over een samenhang. Om te onderzoeken of er een samenhang is tussen de betrokkenheid van jongeren bij ouderen en het feit of zij daadwerkelijk minder waarde aan de AOW hechten is grootschalig, uitgebreid kwantitatief en kwalitatief onderzoek met één grote, representatieve respondentengroep nodig.

Ten tweede hebben een aantal respondenten die moeite hadden met het beantwoorden van de opinievragen over de AOW en tijdens het interview aangegeven dat hun mening na een aantal jaar mogelijk anders zou kunnen zijn. Bij navragen bleek dat zij dachten dat ze dan anders in het leven zouden staan en mogelijk een andere opinie over zaken zouden hebben. Het SCP (2004) bevestigt dat jongeren er regelmatig een andere opvattingen op na houden, maar zij met het ouder worden hun opvattingen weer kunnen aanpassen. Er wordt aangegeven dat het lastig is om eenmalig empirisch vast te stellen of het bij de opvattingen van jongeren om leeftijd of generatie effecten gaat (SCP,2004). Door dezelfde opvattingen van zowel dezelfde jongeren als de rest van de bevolking over een langere periode te volgen, kan hier inzicht in worden verkregen. Een aanbeveling voor eventueel vervolg onderzoek zou dus een longitudinaal onderzoek met dezelfde respondentengroep kunnen zijn, waarbij hun vragen over hun opinies over de AOW worden voorgelegd om vast te stellen of de mening van jongeren over verschillende perioden van tijd verschilt.

Ten derde blijkt dat de meerderheid van de respondenten die na het diepte interview op de hoogte zijn gesteld van het doel van mijn onderzoek niet tot weinig op de hoogte van de vergrijzing zijn. Een aanbeveling voor vervolg onderzoek zou kunnen zijn om jonge respondenten daadwerkelijk te confronteren met deze vergrijzingschets, waarbij wordt aangegeven dat zij hoogstwaarschijnlijk meer aan premie betalen dan dat zij aan voorzieningen en verzekeringen ontvangen. Tijdens de diepte interviews is hier wel op een hypothetische manier aandacht aan besteed, maar ik verwacht dat respondenten bij een confrontatie concluderen dat de AOW niet iets is voor later. Indien respondenten zich realiseren dat zij (op korte termijn) premie betalen voor een regeling waar zij mogelijk later niet de baten van ondervinden, kan hun oordeel of mening over de AOW regeling mogelijk worden versterkt.

Tot slot heb ik mijzelf tijdens het onderzoek via een data-archief voor Nederlandse kranten op de hoogte gehouden van de laatste (politieke) ontwikkelingen over pensioen en de AOW. Bij het lezen van verschillende artikelen die aangaven dat het niet zo een vaart liep met de vergrijzing en de oplopende kosten voor het pensioen, ben ik bij een digitale rubriek van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid terechtgekomen, die informeerde over het AOW-spaarfonds. Hierbij wordt aan gegeven dat het AOW-fonds, wat in 1998 is ingesteld en jaarlijks wordt aangevuld door belastinginkomsten ervoor zorgt dat “de werkenden van nu straks ook een AOW-uitkering kunnen ontvangen” (SZW, 2007). Hierbij wordt de verwachting aangegeven dat dit spaarfonds in 2020 (wanneer het bedrag wordt geschat op 135 miljard euro) wordt gebruikt om een deel de AOW-uitkeringen te betalen. Verwacht wordt dat ouderen met een relatief hoog inkomen eerder een bijdrage moeten leveren om een deel van de AOW-uitkeringen te betalen, waarbij zij de keuzevrijheid krijgen om langer door te werken of extra premie te betalen. Deze fiscalisering zorgt voor een evenwichtigere inkomensontwikkeling tussen de groep ouderen en jongeren (Goudswaard, 2007). Hierdoor komt het sociale contract tussen deze generaties mogelijk minder onder druk te staan, wat de solidariteit tussen jong en oud bevordert.

LITERATUURLIJST

- Arts, W.A.& Muffels, R.J.A. (2001). *Individualisering, solidariteit en burgerschap*. De publieke steun voor verzorgingsstaatsregimes onderzocht. WORC report (Int. rep. 01.09.09). WORC, Work and Organization Research Centre.
- Becker, J. (2005). *De steun voor de verzorgingsstaat in de publieke opinie, 1970-2002; een analyse van trends en meningen*. SCP, Den Haag.
- Beer, de P. (2005). *Hoe solidair is de Nederlander nog? Solidariteit onder druk? Over de grens tussen individuele en collectieve verantwoordelijkheid*. Nijmegen: Thijmgenootschap/Valkhof Pers, pp. 54-79.
- Beer, de P. (2005). Kennis bedreigt solidariteit; nieuw ziektekostenstelsel is gebaseerd op welbegrepen eigenbelang en zet niet aan tot altruïsme. *Filosofie Magazine*, no9, pp.44-49
- Beer, de P. (2005). De risico's van solidariteit. *Gerōn*, jrg. 7 nr.3, pp.7-9.
- Beer, de P. (2005). Jongeren zullen voor ouderen moeten zorgen. *NRC Handelsblad*
- Beer, de P.(2005). Solidariteit in de risicosamenleving. In Boutelier, H., Drenth, von, M., Gude, R., e.a., *Leven in de risicosamenleving (77-84)* Amsterdam University Press – Salomé.
- Beer, de P. & Koster, F. (2007). *Voor elkaar of uit elkaar? Individualisering, globalisering en solidariteit*. Amsterdam: Aksant.
- Bonoli, G. (2000). *The Politics of Pension Reform*. Institutions and Policy Change in Western Europe. Cambridge: Cambridge University Press
- Bonoli, G. (2003). Two world of pension reform in Western Europe, *Journal of comparative politics*, volume 35, p. 399- 416. City Universty of New York
- Bussemaker, J. (1994). *De verzorgingsstaat tussen individualisme en solidariteit*. Wiardi Beckman Stichting, Den Haag.
- Caminada, C.L.J.& Goudswaard, K.P. (2003). *Verdeelde Zekerheid*. De verdeling van baten en lasten van sociale zekerheid en pensioenen. SDU Uitgevers.
- CBS (2001). *Nederland en Europa: volgende generaties in EU-regionaal*, no4, april.
- CBS (2007). *Themadossier vergrijzing*. Verkregen via:
<http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/dossiers/vergrijzing/nieuws/default.htm>

- CPB (2000). *Solidariteit, keuzevrijheid en transparantie*; de toekomst van de Nederlandse markt voor oudedagsvoorzieningen. Den Haag.
- CPB (2000). *Ageing in the Netherlands*. Verkregen via <http://www.cpb.nl/nl/pub/cpbreeksen/bijzonder/25/>
- Dekker, P., Ederveen, S., Jehoel-Gijsbers, G., Mooij, de R., Soede, A. & Wildeboer Schut, J.M. (2003). Sociaal Europa. Europese verkenning. *Staat van de Europese Unie 2004*. SCP & CPB, Den Haag.
- Dekker, P., de Hart, J., De Beer, P., Hubers, C. (2004) De moraal in de publieke opinie; een verkenning van normen en waarden in bevolkingsenquêtes. SCP. Den Haag.
- Esping-Andersen, G. (1999). *Social foundations of postindustrial economies*. Oxford University Press.
- Esping- Andersen (1999) in SCP & CBP (2003) *Sociaal Europa, Europese verkenning*. Bijlage bij staat van de Europese Unie, 2004 (30-36).Den haag.
- Felling, A., Peters, J. & Scheepers, P. (2000). *Individualisering in Nederland aan het eind van de twintigste eeuw*; empirisch onderzoek naar omstreden hypotheses. Koninklijke Van gorcum & Comp, Assen.
- Felling, A.J.A. (2004). *Het proces van individualisering in Nederland: een kwarteeuw sociaal-culturele ontwikkeling*. Janssen Print, Nijmegen.
- Garssen, J. & Duin, van C. (2007). Grijze druk zal verdubbelen. *Sociaal economische trends, 2^e kwartaal*, CBS. Den Haag.
- Goudswaard, K.P. (2000). Sociale zekerheid in de 21^e eeuw; een economisch perspectief. In Klosse, S e.d. (2000) *Sociale Zekerheid: een ander gezichtspunt*. Toekomst perspectief vanuit vier disciplines (139-167). Die Keure, Brugge.
- Goudswaard, K. P. (2007) Is de vergrijzing erg? *AE Communicatie* (p.2-8)
- Hart, 't, H., Boeije, H. & Hox, J. (2005) *Onderzoeksmethoden*, Boom onderwijs, Utrecht.
- Hoof, van, J. & Ruysseveldt, van, J. (2001). *Sociologie en de moderne samenleving*; maatschappelijke veranderingen van de industriële revolutie tot in de 21^e eeuw. Boom, Open Universiteit Amsterdam.
- Houtman, D. (2003). *Class and Politics in Contemporary Social Science: "Marxism Lite" and Its Blind Spot for Culture*. New York: Aldine de Gruyter.
- Houtman, D. (2004). *Op de ruines van de traditie, individualisering, culturele verandering en de toekomst van de sociologie*. Paper gepresenteerd tijdens de door de KNAW op 19 april 2004 georganiseerde conferentie "de toekomst van de sociologie".

- Inglehart, R. (1977). *The Silent Revolution*; changing values and political styles among western publics. Princeton University Press, New Jersey.
- Inglehart, R. (1997). *Modernization and postmodernization*. Cultural, economic and political change in 43 societies. Princeton University Press, New Jersey.
- Jong, I (2005). *Echt iets voor later*. Onderzoek naar jongeren en pensioen, CNV Jongeren, Netpanel, Utrecht.
- Kam, de F. & Nypels, F. (1995). *Tijdbom*; vergrijzing dreigt de AOW, onze pensioenen en de ouderenzorg onbetaalbaar te maken. Wat kunnen mensen met een vooruitziende blik doen om hun toekomst veiliger te stellen? Uitgeverij Contact, Amsterdam/Antwerpen
- Klosse, S. e.d. (1996). *Met zekerheid naar de toekomst*; sociale zekerheid in Nederland op de drempel van de 21e eeuw. Maklu Uitgevers, Antwerpen.
- Komter, A. Burgers, J. & Engebersen, G. (1999). *Het cement van de samenleving*; een verkennende studie naar solidariteit en cohesie. AWSB- Utrecht/ Rotterdam.
- Kuiper, R en Visser, C. (2005). *Over de schutting*; op weg naar nieuwe solidariteit. De Vuurbaak, Barneveld.
- Van der Lecq & Steenbeek, S.G., van der, & Steenbeek, O.W. (2006). *Kosten en baten van collectieve pensioenssystemen*. Kluwer 2006
- Mooij, R. (2006). *Reinventing the welfarestate*. CBP, Den Haag.
- Mulder, A (2005). In Smolenaars, E. (2005). *65 jaar als uiterste houdbaarheidsdatum*; een onderzoek naar de leeftijdsgrens van 65 jaar wet- en regelgeving (3-5). LBL, expertise centrum leeftijd en maatschappij, Utrecht.
- Oorschot, van W.J.H. (1997). Nederland over solidariteit. *Sociaal bestek*, 59, no3, p.27-31
- Oorschot, van W.J.H. (1997). *Rechten, plichten en bijdragen*. Een meetinstrument voor het draagvlak van solidariteit in de sociale zekerheid. Research paper, onderzoeksschool AWSB, Utrecht.
- Oorschot, van W.J.H. (1998). Deservingness and conditionality of solidarity. *Sociale Wetenschappen* 41, no3. p. 54-78.
- Oorschot, van W.J.H. & A. Komter (1998). What is it that ties? Theoretical perspectives on social bond. *Sociale Wetenschappen* 41, no3, p 5-24.

- Oorschot, van, W.J.H (2000). De legitimiteit van sociale zekerheid. Een sociologische analyse van motieven voor solidariteit. In Klosse, S e.d., *Sociale Zekerheid: een ander gezichtspunt. Toekomst perspectief vanuit vier disciplines* (37-75). Die Keure, Brugge.
- Oorschot, van W.J.H. (2002). Individual motives for contributing to welfare benefits in the Netherlands. *Policy & Politics*, vol.30, no1, pp31-46. The policy press.
- Platteau, E. (2006). *Intergenerationele rechtvaardigheid en het pensioenstelsel*. Thesis Faculteit Sociale Wetenschappen aan de katholieke Universiteit Leuven.
- Poland, B.D. (2001). Transcription quality. In Gubrium, J.F., Holstein, J., *Handbook of interview research, context and method* (629-649). Sage Publications.
- Praag, C (2004). Gezochte en ongezochte gezamenlijkheid: gezin, woongroep, carpool. In Schnabel, P. (1999). *Individualisering en sociale intergratie* (31-48). SCP, Den Haag
- Schnabel, P. (2004). Individualisering in wisselend perspectief. In Schabel, P., *Individualisering en sociale intergratie*(9-30). SCP, Den Haag
- Schuyt, K (1998). The Sharing of Risks and the Risks of Sharing: Solidarity and Social Justice in the Welfare State. *Ethical theory and moral practice. Volume 1, number 3*, p.297-311. Springer Netherlands
- SCP (2006). *De sociale staat van Nederland 2005*. Den Haag.
- Seidman, I (2006). *Interviewing as qualitative research: guide for researchers in education and the social sciences*. (63-78) (95-112). Teachers college press.
- Silverman, D. (2004). *Doing Qualitative research*. (247-253). Sage Publications.
- Sociale verzekeringsbank (2006). *De AOW: veel besproken, nu beschreven*. Amstelveen
- Ministerie van Sociale zaken en werkgelegenheid (2007) *Hoe wordt de AOW in de toekomst gefinancierd als Nederland vergrijst?* Verkregen via http://home.szw.nl/navigatie/rubriek/dsp_rubriek.cfm?rubriek_id=4&subrubriek_id=406&link_id=27469
- Swaan, de A. (1989). *Zorg en de Staat: Welzijn, onderwijs en gezondheidszorg in Europa en de Verenigde Staten in de nieuwe tijd*. Uitgeverij Bert Bakker, Amsterdam (vertaald door H. Hendriks).
- Taylor-Gooby, P. (2001). *Welfare states under pressure*. Sage publications.

- Teulings, R., Veen, van der, R. & Trommel, W. (1997). *Dilemma's van sociale zekerheid*. Den Haag: VUGA
- Veen, van der, R. & Trommel, W. (1999). *De herverdeelde samenleving; ontwikkeling en herziening van de Nederlandse verzorgingsstaat*. University Press, Amsterdam.
- Veen, van der R (2005). *Nieuwe vormen van solidariteit; sociaaldemocratische beginselen en de verzorgingsstaat*. Wiardi Beckmann Stichting, Amsterdam.
- Vorselen, van, L. (1993). *Solidariteit en pensioen: denkbeelden over een solidair ouderdomspensioen*. Kluwer, Deventer.
- Vroom, B, Bannink, D (2006). De onberekenbare toekomst: de verschuivende overgang van werk naar pensioen in Europese verzorgingsstaten *Tijdschrift voor arbeidsvraagstukken, jaargang 22, nr2*. Reed Business Information bv, Den Haag. p.93-107.
- Weiss S.R. (1994). Learning from strangers; the art and method of qualitative interview studies (61-119) en (121-150).Free Press.
- Wildeboer Schut, J.M., Vrooman, J.C. & Beer, de P. (2000). *De maat van de verzorgingsstaat*. Inrichting en werking van het sociaal-economisch bestel in elf westerse landen. SCP, Den Haag.
- Willems, H. (2000) Arbeidsongeschiktheid in Nederland: van doktersquaesties en het paard van troje. Over de houdbaarheid van het stelsel in een nieuwe eeuw. In Klosse, S. e.d., *Sociale Zekerheid: een ander gezichtspunt. Toekomst perspectief vanuit vier disciplines* (107-128). Die Keure, Brugge
- WRR-Rapport (2006). *De verzorgingsstaat herwogen*. Over verzorgen, verzekeren, verheffen en verbinden. Amsterdam University press. Het rapport is geschreven door een projectgroep, bestaande uit; Lieshout, van, P.,Engelen, E., Hazeu, C., Hemerijck, A., Kremer, M., Kroon, C., Slegers, P., Vries, de, G., Asbeek Brusse, W., Brink, van den, T., Broeders, D.

VERKLARENDE WOORDENLIJST

AOW	Algemene Ouderdoms Wet.
Arbeidsonderlinge	Een sociaal systeem van verzekeringen tegen (financiële) risico's van de arbeid.
Babyboom	Een geboortegolf die na de Tweede Wereldoorlog plaatsvond.
Beveridge-stelsel	Een stelsel van sociale voorzieningen en volksverzekeringen wat de nadruk legt op sociale risico's en een bestaansmogelijkheid garandeert voor elke Nederlandse burger.
Bismarck-stelsel	Een stelsel van werknemers verzekeringen wat de nadruk legt op professionele risico's, om de stabiliteit van het inkomen van werknemers te waarborgen.
Deserving ouderen	Hulpwaardige ouderen, waar jongeren meer betrokken bij zijn en die gesteund moeten worden en wel of meer recht hebben op een AOW-uitkering dan "undeserving" ouderen.
Eenzijdige solidariteit	Solidariteit, waarbij men zonder eigen belang, onbaatzuchtig iets voor een ander doet. Een noodzakelijke voorwaarde hiervoor is dat men zich op een of andere manier betrokken voelt met degene met wie men solidair is (De Beer,2005). Door eenzijdige solidariteit wordt het algemene belang van de bevolking ondersteund.
Formele solidariteit	Formele solidariteit wordt door de overheid georganiseerd, in de vorm van voorzieningen of verzekeringen om de bevolking in hun levensonderhoud te voorzien.

Individualisering	Een maatschappelijke ontwikkeling, wat geïnterpreteerd kan worden als een proces waarbij tradities afnemen, individuele keuzes centraal staan en men zelfstandig het leven vormgeeft.
Informele solidariteit	Onder informele solidariteit wordt altruïstische hulp en ondersteuning verstaan, zoals het verzorgen van een familielid of het schenken van geld aan goede doelen. Bij deze vorm van solidariteit wordt vrijwillige, spontane hulp geboden.
Jongeren	Doelgroep tussen de achttien en vierentwintig jaar, waarbij men vanaf het achttiende jaar juridisch volwassen is, actief en passief kiesrecht heeft en als een onafhankelijk handelende rechtspersoon wordt gezien.
Omslagprincipe	Een sociaal contract tussen generaties, waarbij premiebetalers die worden gevormd door de jonge beroepsbevolking, loon- of inkomensbelasting betalen voor premiegerechtigden, die worden gevormd door de gepensioneerde bevolking vanaf vijftenzestig jaar. Dit sociale contract komt voort uit de bereidheid van de premiebetalers om financieel in te staan voor de pensioensontvangende generatie, waaruit blijkt dat deze generaties solidair zijn met elkaar.
Ontgroening	Demografische ontwikkeling, waarbij het kindertal daalt en de absolute en relatieve omvang van jongeren afneemt.
Ouderen	Doelgroep vanaf vijftenzestig jaar, die als gepensioneerden een AOW-uitkering ontvangen.
Risicodeling	Collectief risico's delen.
Risico differentiatie	Spreiding van de verschillende risico's (ziekte, uitval, armoede, ongeval) naar verschillende risicogroepen om zo het risico onder verzekerden te delen.

Risico solidariteit	Van risicosolidariteit is sprake als in een verzekering niet gedifferentieerd wordt naar verschillende risicogroepen.
Sociale verzekering	Een sociale verzekering waarbij een heterogene groep verzekerden premie betaalt en hierdoor zorg draagt voor de arbeidsrisico's van de Nederlandse bevolking.
Sociale voorziening	Een sociale voorziening waarbij een heterogene groep verzekerden premie betaald en de overheid hierdoor de bestaansmogelijkheid van iedere Nederlandse burger garandeert, waarbij armoede wordt voorkomen.
Sociaal-Verzekeringssysteem	Hierbij verzorgt de staat één publiek pensioen voor het merendeel van de oudedagsvoorziening van de totale bevolking.
Solidariteit	Het begrip solidariteit wordt in verband gebracht met de steun voor de verzorgingsstaat en beschouwd als kenmerk van een sociaal systeem. In een sociaal systeem met een sterke solidariteit, geldt een positieve onderlinge betrokkenheid tussen individuen en groepen van een gemeenschap.
Tweezijdige solidariteit	Bij tweezijdige of ook wel wederkerige solidariteit is men solidair met de ander uit eigen belang, "in de verwachting, dat de ander solidair is met hem" (De Beer, 2005:2).
Undeserving ouderen	Niet-hulpwaardige ouderen, waar jongeren niet of minder betrokken bij zijn en die niet gesteund moeten worden en geen of minder recht hebben op een AOW-uitkering dan "deserving ouderen".
Vergrijzing	Demografische ontwikkeling, waarbij de absolute en relatieve omvang van ouderen toeneemt en de groei van de jongeren stagneert.

Verzorgingsstaat

Een systeem, dat door risicodeling zo optimaal mogelijk de maatschappelijke en individuele behoefte aan zekerheid in evenwicht stelt om een zo hoog mogelijk beschermingsniveau te bieden voor de Nederlandse bevolking.

VUT

Vervroegde Uittreding- regeling.

Zuilensysteem

Hierbij is de staat verantwoordelijk voor het bieden van een basispensioen en wordt aanvullende dekking verzorgd door beroeps- of private arrangementen.

1. TOPICLIJST

Introductie: Voorstellen; toelichten onderzoek; anonimiteit; geen foute antwoorden

Algemene vragenlijst: (zie bijlage 2)

Algemene vragen ouderen

- Hoe omschrijf je de doelgroep ouderen?
- Waar associeer je ouderen mee?
- Hoe verbonden voel jij je met ouderen?

1. Inlevingsvermogen:

- Hoe denk je dat het leven van ouderen eruit ziet op het gebied van:
sociale contacten (sociaal isolement); wonen (zuidelijke landen);
werk; voorzieningen en financiën (armoede grens)
- Omschrijving van het gedrag van ouderen (reizen, wonen, zelfstandigheid)

2. Verantwoordelijkheidsgevoel:

- fysieke ondersteuning (Wie vind je dat ouderen behoren te steunen?)
- financiële verantwoordelijkheid (binnen en buiten de familie)
- Stelling: *“Ouderen moeten verantwoordelijkheid nemen voor hun eigen leven en daarop Aanspreekbaar zijn”*.

3. Participatie

- Vrijwilligerswerk
- Goede doelen
- Maatschappelijke stage
- Stelling: *“als ik iets voor iemand doe, dan verwacht ik er ook iets voor terug”*

Controle vragen kwantitatief onderzoek

Stelling 1: “Het AOW pensioen moet hoger zijn voor ouderen die vroeger meer AOW-premie betaald hebben, dan voor wie minder AOW-premie heeft betaald;

Stelling 2: ”Het AOW pensioen moet hoger zijn voor ouderen die een betaalde baan hebben gehad, dan voor ouderen die nooit een betaalde baan hebben gehad;

Stelling 3: ”Het AOW pensioen moet lager zijn voor ouderen met een bijverdienste, dan voor ouderen zonder bijverdienste;

Stelling 4: ”Het AOW pensioen moet lager zijn voor ouderen met veel spaargeld, dan voor ouderen zonder of met weinig spaargeld”

2. VRAGENLIJST

Leeftijd:

Gevolgde opleiding: Basisonderwijs HBO
 VMBO/Mavo MBO
 HAVO/ VWO WO
 Anders, namelijk.....

Bezigheid: Student Fulltime werkend
 Student met bijbaantje Werkzoekend
 Student met stage Arbeidsongeschikt
 Parttime werkend Vrijwilligerswerk

Inkomen Werk €.....
(per maand) Studiefinanciering €.....
 Bijdrage ouders €.....
 Anders, namelijk €.....

Uit hoeveel leden bestaat je familie?

(Graag aantal noemen) Ouder(s).....
 Broer(s).....
 Zus(sen).....
 Anders, namelijk.....

Woonvorm: Thuiswonend
 Alleenstaand
 Studentenhuis

Woonplaats:

Etniciteit: Ben je in Nederland geboren? Ja Nee
 Zo nee, waar dan?

 Is je moeder in Nederland geboren? Ja Nee
 Zo nee, waar dan?

 Is je vader in Nederland geboren? Ja Nee
 Zo nee, waar dan?.....

Religie: Geen Humanistisch
 (Rooms)katholiek Islamitisch
 Evangelisch Anders, namelijk.....
 Protestantse Kerk in Nederland

Politieke voorkeur:

(laatste keer gestemd op)

3. REFLECTIE DIEPTE INTERVIEWS

Deze bijlage is een verslag van het verloop van het kwantitatieve onderzoek, waarbij er in de november en december bij CNV Jongeren in Utrecht met zestien respondenten diepte interviews zijn gehouden. In dit verslag wordt een overzicht gegeven van de voorbereiding van de diepte interviews, de respondentengroep, het verloop van het onderzoek, opvallendheden tijdens de interviews en mijn reflectie op dit proces.

Vorbereiding

Voor de interviews is gekozen voor een steriele, vergaderruimte voor 4 personen, die afgesloten kon worden om eventuele ruis te voorkomen waardoor de respondent niet afgeleid werd. De respondenten hebben voor hun deelname een reiskostenvergoeding en een iris cheque gehad. Deze vergoeding kan de validiteit van het onderzoek doen afnemen, omdat een vergoeding een mogelijke motivatie kan zijn voor de deelname. Bij het werven van de respondenten bleek dit echter in mijn opinie van belang¹².

Proefinterviews

De eerste twee proef interviews vonden eind november plaats. Mijn eerste respondent was een 18 jarige vrouwelijke respondent en mijn tweede respondent was een 24 jarige, mannelijk respondent. Deze respondent zijn bewust gekozen, om een inschatting te maken of de interview vragen bij de drie dimensies geschikt waren voor zowel de jongste als de oudste doelgroep. Tijdens de proef interviews is er een start gemaakt met de data analyse. De interviews zijn met een digital mediaprogramma¹³ bewerkt en direct uitgetypt, waarbij alle gegevens per thema zijn verwerkt en duidelijk werd welke dimensies meer aandacht nodig hadden. Zo diende de eerste twee proef interviews voor een herschrijving van de topiclijst waarbij de volgorde van de vragen is veranderd en er een aantal nieuwe onderwerpen zijn toegevoegd. Tevens had ik een indicatie hoelang de interviews zouden duren.

¹² Tijdens de interviews heeft een respondent aangegeven dat de vergoeding voor hem doorslaggevend was om bij het interview aanwezig te zijn.

¹⁰ Media wave player, 2000.

Achtergrond kenmerken van respondenten

De respondentengroep bestaat uit 14 respondenten, waarvan bij elke leeftijdscategorie zowel een man als een vrouw is geïnterviewd. De respondenten zijn allen autochtoon en de meeste hiervan zijn student met een MBO of HBO niveau en een bijbaan of stage. Het inkomen binnen de respondentengroep varieert flink, is afhankelijk van het al dan niet hebben van een (bij)baan en kent een gemiddelde van ongeveer €900,00 per maand. De meeste respondenten komen uit een gezin van 5 personen en meer dan de helft van de respondenten woont thuis. De woonplaatsen van de respondenten varieerde, waarbij de helft van de respondenten in een stad en de andere helft in een dorp of randgemeente woont. Een ruime meerderheid van respondenten is niet gelovig en de politieke voorkeur van respondenten gaat voornamelijk uit naar CDA en PvdA

Verloop van interviews

Na de proefinterviews hebben in de maand december de rest van de interviews plaatsgevonden. De respondenten waren voor het interview in zoverre ingelicht dat ze wisten dat ze geïnterviewd werden over het onderwerp ouderen. Ik heb bewust gekozen om na afloop van het interview de respondenten meer in te lichten over het doel van mijn onderzoek, zodat zij niet gekleurd of objectief aan het interview begonnen. Tijdens de interviews ben ik mij minder strikt gaan vasthouden aan de volgorde van de thema's en de vragen en heb ik de respondent wat vrijer aan het woord gelaten. Daar waar de respondent een gespreksonderwerp startte wat binnen de dimensie van betrokkenheid paste, heb ik de respondent proberen te volgen en gestimuleerd om voorbeelden te geven.

Nadat alle interviews volledig waren uitgetypt, werden de antwoorden op de dimensies met elkaar in verband gebracht en geanalyseerd. De dimensies van het onderzoek zijn hierdoor beschreven en aan de hand van uitspraken of voorbeelden van de respondenten is er een verklaring voor bepaalde antwoorden en waarnemingen gegeven. De motivatie die de respondenten gaven bij het beantwoorden van de stellingen uit het kwantitatieve gedeelte van het onderzoek, geven een verklaring voor hun antwoorden en zorgen tevens voor een terugkoppeling naar het kwantitatieve deel van het onderzoek.

Opvallendheden

Tijdens het kwalitatieve deel bleek een groot deel van de respondenten de stellingen best lastig te vinden en aan hun antwoord te twijfelen of soms zelfs tegenstrijdig te antwoorden. Ik merkte dat het voor hun vrij lastig was om aan te geven waarom zij het moeilijk vonden om te antwoorden op de stellingen en heb hier echt duidelijk meer op door moeten vragen dan bij andere vragen in het interview.

Tevens merkte ik dat respondenten het in het begin lastig vonden om heel diep en uitgebreid over ouderen en hun betrokkenheid bij ouderen te praten. Voordat ik het interview begon heb ik aangegeven dat ik veel door zou vragen naar voorbeelden, zodat dit voor de respondenten niet als een verrassing kwam. Ik heb een aantal momenten in de interviews gehad dat ik merkte dat respondenten geïrriteerd raakte aan het vele doorvragen. Op dat moment werd het onderwerp als het ware geparkeerd en ben ik er op een later moment tijdens het interview op teruggekomen.

Evaluatie

Na elk interview heb ik de respondenten gevraagd hoe zij het gesprek vonden. De meeste respondenten reageerde enthousiast en gaven aan dat het best leuk was om zo eens met een vreemde over een bepaalde onderwerp te praten. Dit sluit aan bij Seidman die stelt dat “In-depth interviewing often supprises participants because they have seldom had the oppurtunity tot talk at length to someone outside their family of friends about their experience”(Seidman, 2006: 73)